

ΤΕΛΕΣΕΙΣ
ΕΝΤΟΣ
ΤΟΥ
ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΥ
ΧΩΡΟΥ

ΤΑ
ΤΡΙΑ
ΣΤΑΔΙΑ
ΤΗΣ
ΒΕΒΗΛΩΣΗΣ

Μαζαράκη Σπυρούλα Ηρώ

ΔΠΜΣ: Έρευνα στην Αρχιτεκτονική: Σχεδιασμός, Χώρος, Πολιτισμός

Επιβλέπων Καθηγητής: Γ. Παρμενίδης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	σ. 7
ABSTRACT.....	σ. 9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	σ. 11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΣΤΟΝ ΕΝΔΙΑΜΕΣΟ ΧΩΡΟ.....	σ. 15
Ο ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΣ ΧΩΡΟΣ ΩΣ ΣΧΕΣΙΑΚΟΤΗΤΑ.....	σ. 19
ΤΟ ΚΑΤΩΦΛΙ_Ο ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΣ ΧΩΡΟΣ ΩΣ ΜΕΤΑΒΑΣΗ.....	σ. 22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Η ΒΕΒΗΛΩΣΗ.....	σ. 25
Α. ΒΕΒΗΛΩΣΕΙΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΥ_Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ.....	σ. 26
Β. ΒΕΒΗΛΩΣΕΙΣ ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗΣ.....	σ. 29
Γ. ΒΕΒΗΛΩΣΕΙΣ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΗΣ.....	σ. 34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
Ο ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΑΦΗΓΗΣΗΣ.....	σ. 39
Η ΦΥΛΗ WINNEBAGO.....	σ. 40
Ο TRICKSTER.....	σ. 41
Α. ΒΕΒΗΛΩΣΕΙΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΥ_Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΑΜΦΙΣΗΜΙΑΣ.....	σ. 44
Β. ΒΕΒΗΛΩΣΕΙΣ ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗΣ.....	σ. 48
Γ. ΒΕΒΗΛΩΣΕΙΣ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΗΣ.....	σ. 50
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	σ. 59
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	σ. 61

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ακόλουθη ερευνητική εργασία διερευνά τον ενδιάμεσο χώρο ως έναν μηχανισμό ανάγνωσης και ως πρακτική μετασχηματισμού των σχέσεων, ανάμεσα σε αδιαφορητήτες χωρικές και λογικές επικράτειες. Ο ενδιάμεσος χώρος, στην ευρύτερη θεωρία αναγνωρίζεται, από τη μια, ως ένα πεδίο αλληλοσυσχέτισης, μετασχηματισμού και διερώτησης των σχέσεων ανάμεσα στα στοιχεία που τον πλαισιώνουν και από την άλλη, ως ένα στάδιο μετάβασης, ένα κατώφλι. Το βασικό επιχείρημα της έρευνας είναι το γεγονός πως οι δύο αυτές προσεγγίσεις αποκτούν νόημα μόνο όταν διερευνηθούν μαζί, στην ενότητά τους. Η διερεύνηση του ενδιάμεσου χώρου αποκτά το νόημά της όταν κάθε επιτέλεση που τον συγκροτεί, νοείται ως μια συνειδητή διαδικασία μετάβασης και αλλαγής.

Η βεβήλωση αποτελεί εκείνη την ενέργεια που ξεκλειδώνει σταδιακά, σε τρία στάδια, αυτή τη νέα συνύπαρξη, καθώς τελείται αρχικά ως ιερόσυλη πράξη που κλονίζει μια διάκριση, εν προκειμένω τη διάκριση ανάμεσα στο ιερό και το βέβηλο, όπως την προσεγγίζει ο G. Agamben. Στη συνέχεια, ως ενέργεια που μετέρχεται αυτής της σταθερής σχέσης με αιρετικό τρόπο, ανατρέποντας τη δεδομένη σχέση μεταξύ των στοιχείων μέσω της αμέλειας και του παιχνιδιού και τέλος, ως εκείνη η πράξη που εξουδετερώνει το ίδιο σύστημα που βεβηλώνει, επαναφέροντας στην ανθρώπινη κοινοχρησία ότι ανήκε προηγουμένως στους θεούς.

Έτσι, το πρώτο στάδιο περιλαμβάνει βεβηλώσεις διαχωρισμού, δηλαδή τελέσεις που ενεργοποιούν τη διαφορά ανάμεσα στα στοιχεία προκειμένου να αναδειχθεί η διάκριση μεταξύ τους ως τεχνητή κατασκευή, το δεύτερο στάδιο περιλαμβάνει βεβηλώσεις αντιστροφής, δηλαδή ενέργειες που αλλάζουν θεμελιωμένες ιεραρχικές σχέσεις ή το εύρος και τον βαθμό εμπλοκής κάθε όρου στη διαμόρφωση του ενδιάμεσου χώρου και το τρίτο στάδιο περιλαμβάνει βεβηλώσεις μετατόπισης, δηλαδή τελέσεις που κλονίζουν εκ θεμελίων το σύστημα που γέννησε εξαρχής την αντίθεση.

Τα τρία στάδια της βεβήλωσης διερευνώνται, στη συνέχεια, στα πλαίσια του μύθου των trickster, ως ενέργειες αυτού του αρχετυπικού αντι- ήρωα, που συναντάται στη λαϊκή και θρησκευτική παράδοση διαφορετικών πολιτισμών, ο οποίος επινοεί τεχνάσματα και απάτες, παραβαίνει τους κανόνες, με σκοπό να χορτάσει την πείνα του, εκείνη την αρχή της επιθυμίας του να αμφισβητεί τα δεδομένα και να βρίσκει τρόπους -συνειδητά πια- να ζει και να μετασχηματίζει τον κόσμο.

ABSTRACT

The following research is a stroll through the in-between space and its features that can form a way of seeing, experiencing and transforming everyday life. In-between space, in the broader theory, is viewed on the one hand as a field of interrelationship, transformation and interrogation of the relationships between the elements surrounding it and on the other as a transition stage, a threshold.

The main argument of the research is that these two approaches only make sense when explored together in their unity. The exploration of the in-between space acquires its meaning when every performance that constitutes it is understood as a conscious process of transition and change.

Desecration is that focal energy that gradually unlocks, in three stages, this new coexistence, as it is initially a sacred act that shakes a distinction, in this case the distinction between sanctuary and desecration, as approached by G. Agamben, restoring to human communion that it previously belonged to the gods. Then, as an action that transcends this constant relation in a heretical way, overturning the given relation between the elements and finally, as the act that neutralizes that system that defiles.

Thus, the first stage includes separation statements, that is, actions that trigger the difference between the elements in order to show the temporality of the relationship that distinguishes them, the second stage involves reversal statements, that is, actions that change fundamental hierarchical relationships or ranges of each term in the configuration of the in-between space and the third stage includes displacement statements, that is, fundamentals that shake the system that originally created the opposition.

The three stages of desecration are then investigated in the context of the trickster myth as actions of this archetypal anti-hero, who encounters folk and religious traditions of different cultures, who devises tricks and deceit, violates the rules in order to fulfill his hunger, that main principle of his desire, in order to question the facts and find ways - consciously - to be and change the world.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το κίνητρο της παρούσας διερεύνησης άρχισε σιγά-σιγά να προσδιορίζεται μέσα από την ίδια τη διαδικασία και ίσως ήταν τελικά αυτή η ίδια η διαδικασία διερεύνησης. Μια εργασία που ξεκίνησε με κίνητρο την μοναδική σαγήνη και απόλαυση που εξασφαλίζει η εμπύθιση σε ένα τέτοιου είδους ερευνητικό πεδίο, άρχισε σταδιακά, αν και διστακτικά να αρθρώνει το νόημα που πάντα βρισκόταν εκεί κρυμμένο, αδυνατώντας να φανερωθεί. Το πέρασμα μέσα από τον ενδιάμεσο χώρο και τις δυνατότητες που διανοίγει σε επίπεδο λογικής αλλά και σχέσεων ήταν ιδιαίτερα αποκαλυπτικό, δεδομένου ότι αποτελεί μια σκοπιά θέασης του κόσμου από την οποία αξίζει να σταθείς και να κοιτάξεις και τελικά να αποτελέσει εκείνο το *ρεπερτόριο από τρόπους* με το οποίο μπορείς να είσαι και να ενεργείς μέσα στον κόσμο και ανάμεσα σε λογικές και κάθε είδους ακλόνητες σταθερές νοητικές και χωρικές επικράτειες.

Μέσα σ' έναν κόσμο που συχνά γίνεται ασφυκτικός και μοιάζει ανελεύθερος σε κάθε του πτυχή, ο ενδιάμεσος χώρος αποτελεί, εκτός των άλλων, μια διέξοδο και μια αφετηρία από την οποία μπορεί κανείς να θέσει ερωτήματα και να αναμετρηθεί με αυτά, όχι με σκοπό την διατήρηση μιας κατάστασης διαρκούς *απορίας*, αλλά περισσότερο, τη διαμόρφωση ενός μέτρου αμφιβολίας σε κάθε σχέση, σε κάθε διαδικασία και λογική, προκειμένου να διαμορφώσει μια πιο ειλικρινή -σύμφωνα με τη δική του αληθεια- εικόνα για τον κόσμο. Και αυτή η αλήθεια, αποτελεί μια μοναδική κατασκευή για τον καθένα -όπως η γλώσσα που επινοεί ο trickster και την οποία μπορεί να αλλάξει όταν τον απογοητεύσει- η οποία αναμετράται, διαμορφώνεται και εμπλουτίζεται από τη σχέση με τους άλλους· είναι ένας τρόπος συσχέτισης, μετάβασης και αλλαγής· περισσότερο ένας ενδιάμεσος τρόπος.

Σε αυτό το πλαίσιο, η συγκεκριμένη ερευνητική εργασία εξετάζει τον ενδιάμεσο χώρο αφενός ως πεδίο διαπραγμάτευσης, αμφισβήτησης και ανατροπής σχέσεων και λογικών ανάμεσα στα επιμέρους στοιχεία και αφετέρου ως πεδίο μετάβασης, σαν κατώφλι, ή πέρασμα από μια κατάσταση σε μια άλλη. Στην πρώτη κατεύθυνση, συμβάλλει το έργο της Elisabeth Grosz "*Architecture from the Outside*" στο οποίο εξετάζει τον ενδιάμεσο χώρο *ως πεδίο πειραματισμού, όπου μπορούν να γεννηθούν νέοι συσχετισμοί ανάμεσα στα στοιχεία ή τους πόλους μιας αντίθεσης*, μέσα από την μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Στη δεύτερη κατεύθυνση συμβάλλει το έργο του Arnold Van Gennep, "*Les rites de passage*", στο οποίο αναγνωρίζει τρία στάδια στις τελετές μετάβασης: τον *διαχωρισμό* (separation), το *κατώφλι* (liminal period) και την *επανενσωμάτωση*, (reassimilation).

Ο συνδυασμός των δύο διαφορετικών αυτών τρόπων θέασης και διερεύνησης του ενδιάμεσου χώρου αποτελεί την αφετηρία της εργασίας και συνθέτει το ερώτημα πάνω στο οποίο χτίζεται η έρευνα. Πώς μπορεί δηλαδή ο ενδιάμεσος χώρος, ως πεδίο επαναδιαπραγμάτευσης σχέσεων από τη μία, αλλά και ως μεταβατικός χώρος απ' την άλλη, να συμβάλλει στην ανάπτυξη πρακτικών που οδηγούν προς την ανατροπή και τον κλωνισμό των

σταθερών που τον συνθέτουν, καλλιεργώντας μια (*ανακλαστική*) *συνείδηση* της αναγκαιότητας της αμφιβολίας, σε κάθε κατάσταση. Η σύνδεση των δύο αυτών χαρακτηριστικών του συμβάλλει στην επαύξησή του, με την έννοια ότι σε κάθε διαδικασία που εξετάζεται προστίθεται και ένα προηγούμενο κι ένα επόμενο στάδιο, δηλαδή μια αφετηρία κι ένας σκοπός, ως περιεχόμενα κάθε διαδικασίας. Πιο απλά, κάθε διαδικασία αποκτά νόημα ως μέρος ή στάδιο μιας μετάβασης. Έτσι, ο ενδιάμεσος χώρος, από πεδίο αέναων και αδιάκοπων τελέσεων αμφισβήτησης, γίνεται συνειδητή πρακτική και τρόπος του πράττειν, ένα συνειδητό πέρασμα.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, αποσαφηνίζεται ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζεται ο χώρος εν γένει, ώστε να αναδειχθεί η θεώρηση του περισσότερο ως ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο πεδίο που ορίζεται και μετασχηματίζεται διαρκώς από τις τελέσεις των χρηστών και όχι ως ένα προκαθορισμένο πλαίσιο που προδιαγράφει τελέσεις και διαδικασίες. Προς αυτή την κατεύθυνση συμβάλλει τόσο η θεωρία του Σταύρου Σταυρίδη και το έργο του: "*Μετέωροι χώροι της ετερότητας*", αναφορικά με την πόλη των θυλάκων και την ανάδυσή μέσα σε αυτούς *μετέωρων χώρων* αμφισβήτησης του κυρίαρχου, όσο και η διάκριση που εισάγει ο Ντε Σερτώ στο έργο του: "*Επινοώντας την καθημερινή πρακτική*", ανάμεσα στον *τόπο* και τον *χώρο* και τις πρακτικές που τους χαρακτηρίζουν αντίστοιχα: τη *στρατηγική* και τις *τακτικές*.

Αυτή η σύντομη ανασκόπηση καταλήγει στον ενδιάμεσο χώρο που αποτελεί και το βασικό ερευνητικό πεδίο της εργασίας. Οι θεωρίες του Henri Bergson, της Elisabeth Grosz, του Jose Morales, του Νεκτάριου Κεφαλογιάννη και Χρήστου Παπαστεργίου και του Manuel Gausa, που μετέρχονται τον ενδιάμεσο χώρο ως πεδίο ανάπτυξης νέων συσχετισμών και του του Arnold Van Gennep, του Σταύρου Σταυρίδη και Πιερ Μπουρντιέ, κάνουν να αναδυθούν τα δύο βασικά χαρακτηριστικά του ενδιάμεσου χώρου, από τη μία ως πεδίο ανάπτυξης νέων σχέσεων και αλληλεπίδρασης μεταξύ των στοιχείων και από την άλλη ως μεταβατικό χώρο, σαν *κατώφλι*, που προϋποθέτει ένα στάδιο διαχωρισμού που προηγείται και ένα επανεσωμάτωσης που έπεται της διαδικασίας μετάβασης. Στην παρούσα έρευνα τα δύο στάδια θεωρούνται ήδη συστατικά του ενδιάμεσου χώρου και έτσι εξετάζονται με τη συμβολή της έννοιας της βεβήλωσης στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, η εισαγωγή του όρου της *βεβήλωσης* του G. Agamben αναδεικνύει περισσότερο το διπτό χαρακτήρα του ενδιάμεσου χώρου ως σχεσιακότητα και μετάβαση ταυτόχρονα, μέσα από μια αδιόρατη αλλά επιτακτική αναγκαιότητα να διερευνηθούν οι δύο έννοιες μαζί. Η τριπλή αυτή βεβήλωση, γεφυρώνει και διαπλέκει τις θεωρίες των σχέσεων με εκείνες των τελέσεων διάβασης και αναδεικνύει τρία στάδια σε μια πορεία που ξεκινά από τη διερώτηση και αμφισβήτηση μιας δεδομένης κατάστασης, περνά στην αλλαγή των συσχετισμών των όρων που την έχουν θεμελιώσει και τελικά, στην οριστική αποδόμηση του μοντέλου που συντηρούσε την αρχική διάκριση, με την επανεγγραφή των νέων όρων και σχέσεων στο

νέο σύστημα. Ξεκινά ως βεβήλωση *διαχωρισμού*, δανειζόμενη το πρώτο στάδιο της μετάβασης που εισάγει ο Van Genner, όπου αναδεικνύεται η έννοια της διαφοράς ανάμεσα σε αντιθετικά ζεύγη με αποτέλεσμα να αμφισβητείται, σε πρώτο στάδιο, η σταθερή μεταξύ τους σχέση. Συνεχίζει ως βεβήλωση αντιστροφής, όπου οι σχέσεις μεταξύ των αντιθέτων αρχίζουν να αναθεωρούνται και να αλλάζει η ιεραρχία που αξιολογεί τους όρους της αντίθεσης και κατά συνέπεια η μεταξύ τους σχέση. Σε αυτό συμβάλλει η θεωρία του J. Schirra για την ασαφή λογική και της Elisabeth Grosz, η οποία ορίζει τον ενδιάμεσο χώρο ως εκείνο το πεδίο αμφισβήτησης των δυαδικοτήτων, μέσα από την *ρήξη με τον κυρίαρχο όρο* -που διαμορφώνεται σε κάθε ζεύγος αντιθέτων- και την *τροχιά της δυαδικής δομής*. Η θεωρία της αντλεί από εκείνη του Derrida, ο οποίος στα πλαίσια της αποδομητικής ανάγνωσης εισάγει την έννοια της *αντιστροφής* πάνω στην οποία δομείται το συγκεκριμένο στάδιο της βεβήλωσης. Ολοκληρώνεται, τέλος, ως *μετατόπιση*, δάνειο για ακόμα μια φορά από τον Derrida, στα πλαίσια της αποδομητικής ανάγνωσης, στάδιο κατά το οποίο μετασχηματίζεται το ίδιο το σύστημα που διαμορφώνει την αντίθεση, επανεγγράφοντας το νέο όρο που προκύπτει από την αποκατάσταση εκείνου του όρου που παραδοσιακά υπονομεύεται. Στο τρίτο κεφάλαιο, τα τρία στάδια της βεβήλωσης εξετάζονται στον χώρο του μύθου, ως επιτελέσεις του πολιτισμικού ήρωα, του *trickster* (κατεργάρης), που απαντάται στη μυθολογία και τη λαϊκή και θρησκευτική παράδοση διαφορετικών πολιτισμών, ο οποίος σκαρώνει τεχνάσματα και παραβιάζει τους κανόνες με σκοπό να αλλάξει τον εαυτό του και τον κόσμο, όπως αφήνει να εννοηθεί ο Lewis Hyde στο έργο του "*Trickster makes this world*".

Ο Lewis Hyde, περιγράφει τον *trickster* ως *boundary-crosser*. Ο *trickster* διασχίζει και συχνά διαρρηγνύει τόσο τους φυσικούς όσο και τους κοινωνικούς κανόνες: *παραβιάζει τις αρχές της κοινωνικής και φυσικής τάξης, διακόπτοντας, με τρόπο παιγνιώδη, την κανονική ζωή, επανιδρύοντάς τη, στη συνέχεια, σε νέα βάση*. Η παραβίαση των κανόνων, στις περισσότερες περιπτώσεις, παίρνει τη μορφή του τεχνάσματος ή της κλοπής· άλλοτε εμφανίζεται πονηρός, άλλοτε αφελής, συχνά και τα δύο. Ο *trickster* εμφανίζεται σε όλους τους πολιτισμούς, ως εκείνο το πλάσμα που χρησιμοποιεί την πονηριά για να εξασφαλίσει την τροφή του, κλέβει πολύτιμα αντικείμενα, ή απλά προκαλεί αταξία. Ο *trickster* αποτελεί τον κατεξοχήν χαρακτήρα του *in-between*, καθώς, χωρίς ποτέ να εγκαθίσταται σε κάποιο συγκεκριμένο τόπο, βρίσκεται σε διαρκή περιπλάνηση· διαμέσου καταστάσεων και ανάμεσα σε τόπους. Σε αντιστοιχία με το προηγούμενο κεφάλαιο, οι ενέργειες του *trickster* κατανέμονται στα τρία στάδια της βεβήλωσης: ως βεβηλώσεις διαχωρισμού, όπου αναδεικνύεται η αμφισημία των όρων και των καταστάσεων μέσα στις οποίες εμπλέκεται ο *trickster*, ως βεβηλώσεις αντιστροφής, όπου οι ενέργειες του ήρωα συμβάλλουν στην αλλαγή των συσχετισμών και της θέσης του στην ιεραρχία που έχει θεμελιωθεί ο κόσμος και ως βεβηλώσεις μετατόπισης, όπου ο *trickster* ως συνειδητός δράστης μπορεί να δημιουργεί και να καταλύει συστήματα (βλ. γλώσσα) σε μια προσπάθεια να αλλάξει τον κόσμο και τη θέση του μέσα σ' αυτόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Πριν την ανάπτυξη των επιμέρους θεωριών που εξετάζουν τον ενδιάμεσο χώρο, προηγείται μια σύντομη αποσαφήνιση του τρόπου με τον οποίο προσεγγίζεται ο χώρος εν γένει, στην παρούσα ερευνητική εργασία. Στόχος είναι, μέσα από ένα σύντομο πέρασμα στη σύγχρονη αστική πραγματικότητα και στον τρόπο που μεταχειρίζεται τον χώρο, να αναδειχθεί η θεώρηση του περισσότερο ως ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο πεδίο που ορίζεται και μετασχηματίζεται διαρκώς από τις τελέσεις των χρηστών και όχι ως ένα προκαθορισμένο πλαίσιο που προδιαγράφει μονομερώς τη δράση. Προς αυτή την κατεύθυνση συμβάλλει τόσο η θεωρία του Σταύρου Σταυρίδη αναφορικά με την πόλη των θυλάκων και την ανάδυση μέσα σε αυτούς των *μετέωρων χώρων της ετερότητας*, όσο και η διάκριση που εισάγει ο Ντε Σερτώ ανάμεσα στον *τόπο* και τον *χώρο* και τις πρακτικές που τους χαρακτηρίζουν αντίστοιχα: τη *στρατηγική* και τις *τακτικές*. Οι παραπάνω θεωρίες αποτελούν, ένα έμμεσο πέρασμα στον ενδιάμεσο χώρο καθώς αναδεικνύουν εκείνο το είδος χώρου που βρίσκεται ανάμεσα από αυστηρά οργανωμένες επικράτειες και αποτελεί ένα ανοιχτό, διαρκώς μεταβαλλόμενο πεδίο πειραματισμού, διερώτησης και ανάδειξης νέων σχέσεων, αλλά και φανερώνουν τη σημασία των τελέσεων και των ενεργειών ως παράγοντες διαμόρφωσης και συγκρότησης του χώρου εν γένει.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΣΤΟΝ ΕΝΔΙΑΜΕΣΟ ΧΩΡΟ

Στις σύγχρονες κοινωνίες, ο αστικός χώρος κατανέμεται και κατατμείται σε οριοθετημένες επικράτειες, οι οποίες οργανώνονται μέσα από ρυθμιστικά πλαίσια και πρωτόκολλα χρήσης και συμπεριφοράς, σύμφωνα με το μοντέλο της πόλης των θυλάκων. Ο *θύλακος* δεν είναι παρά ο χώρος εγκλεισμού της ετερότητας, είτε πρόκειται για καταδίκη (γκέτο), είτε για προνόμιο (προστατευόμενες συνοικίες), είτε για προϋπόθεση της κατευθυνόμενης κατανάλωσης (ελεγχόμενα κτίρια κοινωνικής αναψυχής ή αγορές).¹ Μια διαδικασία ταυτοποίησης αντιστοιχίζει έναν χώρο σε μια συγκεκριμένη λειτουργία και χρήση, με αποτέλεσμα να ορίζονται και να ρυθμίζονται οι δραστηριότητες των χρηστών εντός των ορίων του θύλακα, να διαμορφώνονται οι ταυτότητές τους και να ελέγχονται οι συμπεριφορές τους. Οι θύλακες αυτοί λειτουργούν ταυτόχρονα, τόσο ως τόποι προστασίας και περιχράκωσης της ταυτότητας, όσο και αποκλεισμού και απομόνωσης της ετερότητας· σε κάθε περίπτωση συγκροτούνται ως τόποι διακρίσεων.

Σ' ένα τέτοιο πεδίο ελεγχόμενων και οριοθετημένων συσχετισμών, τόσο οι τομές, όσο και οι συνέχειες που διαμορφώνονται είναι αποτέλεσμα της επίδρασης μιας εξουσίας που στοχεύει στη διατήρηση του τόπου και των σχέσεων που τον συνδιαμορφώνουν, μέσα από διαδικασίες επιλεκτικής αφομοίωσης και αποκλεισμού. Παραλλάσσοντας τα λόγια του Φουκώ

1 Σ. Σταυρίδης, *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010, σ. 17

αναφορικά με την εξουσία και τη γνώση και αντικαθιστώντας τη γνώση με τον χώρο: *πρόκειται για το πεδίο όπου συναρθρώνονται τα αποτελέσματα ενός τύπου εξουσίας και η επίκληση ενός χώρου, όπου οι σχέσεις εξουσίας δίνουν έναυσμα σε έναν πιθανό χώρο και όπου ο χώρος προεκτείνει και ενδυναμώνει τα αποτελέσματα εξουσίας.*² Έτσι, ο χώρος εκλαμβάνεται ως το σταθερό πεδίο άσκησης αμετάβλητων σχέσεων και η άσκησή τους επιβεβαιώνει και προϋποθέτει την ύπαρξη ενός ορισμένου χώρου με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Όμως, ο χώρος, όπως και οι σχέσεις που διαμορφώνει η εξουσία δεν είναι ανεξάρτητα σύνολα. Αποτελούν πεδία που αλληλοδιαπλέκονται, συνδιαμορφώνονται και αλληλοκαθορίζονται, όσο κι αν το ένα επιχειρεί να κυριαρχήσει και να ελέγξει το άλλο. Έτσι, κάθε φορά που αλλάζουν οι συσχετισμοί, κάθε προκαθορισμένη αντιστοιχία θα καταστεί ιδιαίτερα εύθραυστη μέσα στη σχετικότητα της.

Ακόμα και μέσα σε αυτό το ασφυκτικό αστικό σκηνικό, αναδύεται εκείνο το περιθώριο -οι *μετέωροι χώροι*-³ ανάμεσα σε αυτές τις οργανωμένες επικράτειες όπου οι παγιωμένες σχέσεις τείνεται υπό αμφισβήτηση και αναδιαπραγματεύονται. Πρόκειται για έναν *ενδιάμεσο χώρο* όπου οι δυνάμεις που οργανώνουν και διευθετούν το ευρύτερο αστικό πεδίο, αλληλεπιδρούν, συγκρούονται, συσχετίζονται και αναδιαμορφώνονται, θέτοντας διαρκώς υπό αμφισβήτηση τη σταθερότητα των στοιχείων. Υπό αυτή την οπτική, ο χώρος δεν αποτελεί ένα ολοκληρωμένο σύστημα που δεν επιδέχεται αλλαγή, αντίθετα είναι το πεδίο της μεταβολής όπου διαφορετικά συστήματα, θεωρίες, ταυτότητες συνυπάρχουν, αλληλεπιδρούν και αλληλοδιαμορφώνονται. Ο χώρος είναι ένα δυναμικό πεδίο αλληπάλληλων συγκρούσεων και συμβάσεων που βρίσκονται υπό διαρκή διαπραγμάτευση και επαναπροσδιορισμό.

Ο Ντε Σεργτώ μέσα στο πλαίσιο ενός αστικού χώρου αυστηρά προσδιορισμένου στον οποίο αναφέρεται ως τον *τόπο* αντιπαραβάλλει τον *χώρο*: εκείνο το χωροχρονικό περιθώριο εντός του οποίου οι χρήστες δρουν και αντιδρούν καθώς σκαρφίζονται *ευμήχανα μηχανεύματα* για να τα *φέρνουν βόλτα με την επιβεβλημένη τάξη*⁴. Μέσα από αυτές τις *τακτικές* που επινοούν, δρουν εντός αυτού του κανονικοποιητικού συστήματος, κλονίζοντας τη σταθερή δομή του και αμφισβητώντας την κυρίαρχη λειτουργία του.

Ο Ντε Σεργτώ ορίζει τον *τόπο* ως ένα κανονικοποιητικό σύστημα κατανομής των στοιχείων *στα πλαίσια σχέσεων συνύπαρξης*. Στον τόπο βασιλεύει ο νόμος του ίδιου όπου κάθε στοιχείο έχει τη θέση του σε σχέση με τα υπόλοιπα και αποκλείει από αυτή οποιοδήποτε άλλο, κατασκευάζοντας και αναπαράγοντας *ταυτότητες και ετερότητες*. *Ένας τόπος είναι μια στιγμιαία διαμόρφωση θέσεων*⁵, μια επικράτεια σταθερή και αμετάβλητη.

2 M. Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία, Η γέννηση τη Φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Αθήνα: ΠΛΕΘΡΟΝ, 2011, σ. 39

3 Σ. Σταυρίδης, *οπ. αν.*, σ. 153

4 Μ. Ντε Σεργτώ, *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική*, μτφρ. Κική Καψαμπέλη, Αθήνα: Σμίλη, 2010, σ. 60

5 στο ίδιο, σ. 286

Η πόλη μοιάζει να συγκροτείται βάσει μηχανισμών που επιδιώκουν τη σταθερότητα και τη διατήρηση των ορίων και των θέσεων αυτών των *ιδιότοπων*, υπαγορεύοντας και προδιαγράφοντας συμπεριφορές και ταυτότητες των χρηστών. Τα όρια των τόπων αυτών καθίστανται αναγνωρίσιμα, ενεργοποιούνται και υπενεργούν ως τέτοια, μέσα από καταστατικά και πρωτόκολλα χρήσεων.

Οι επιμέρους χώροι δεν περιγράφονται απαραίτητα από ένα ορατό, συμπαγές σύνολο -ένα φράχτη ή μια πόρτα ασφαλείας- αλλά από τον έλεγχο εισόδου που επιτυγχάνεται μέσω της αναγνώρισης κάποιων χαρακτηριστικών από μια συσκευή, το ομοιόμορφο στυλ (dress code) που επιτάσσει μια μόδα, τους κανόνες συμπεριφοράς που υποδεικνύει μια ταμπέλα, τις απαγορεύσεις διέλευσης που υιοθετεί ο κώδικας οδικής κυκλοφορίας- κανονικοποιητικά συστήματα που τους επιβεβαιώνουν τους συντηρούν και τους αναπαράγουν και ελέγχουν τη συμπεριφορά στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο. Μέσα σε αυτό το συνονθύλευμα ιδιότοπων, ότι μένει εκτός της χωρικής τους εμβέλειας συγκροτείται στο αντίθετό τους, το ξένο.

Ο χώρος από την άλλη δεν εμπίπτει σε τέτοιου είδους καταστατικούς κώδικες παρά αποτελεί *διασταύρωση κινητών πραγμάτων*. Ενεργοποιείται μέσω των πρακτικών των χρηστών που ενεργούν εντός των ορίων του. *Χώρος είναι το αποτέλεσμα που παράγεται από τις τελέσεις οι οποίες τον προσανατολίζουν, τον τοποθετούν στις περιστάσεις, τον ενγχρονίζουν και τον οδηγούν να λειτουργήσει ως πολυδύναμη ενότητα αποτελούμενη από συγκρουσιακά προγράμματα ή συμβολαϊκές εγγύτητες.*⁶ Κατ' αυτή την έννοια ο χώρος σε αντιπαράθεση με τον τόπο δεν προδιαγράφεται ούτε προσδιορίζεται βάσει ίδιων χωρικών διατάξεων. Αντίθετα συντείθεται και αποσυντείθεται για να αναδημιουργηθεί μέσα από τις τελέσεις των χρηστών· *είναι ένας τόπος στην πρακτική του χρήση.*

Ο χώρος του Ντε Σερτώ, μέσα από την έμφαση που δίνει στις τελέσεις των χρηστών, επαναφέρει τη σημασία του χρόνου ως συνθήκη διαμόρφωσης του χώρου. Σε αντίθεση με τον τόπο που προσδιορίζεται από τη χωρική του εμβέλεια, ο χώρος είναι το πεδίο όπου πραγματώνεται η διάρρηξη της. Ένα νέο είδος χώρου διαμορφώνεται μέσα από την επίδραση αυτών των ετερόκλητων δυνάμεων. Η παραγωγή αυτού του δυνητικού χώρου νοείται ως μια διαδικασία πολυσύνθετη και αμφίσημη, αφού οι κοινωνικές πρακτικές δεν επικαλούνται το ίδιο ενός συγκεκριμένου τόπου, αλλά εκτυλίσσονται περισσότερο ανάμεσα στους τόπους, παράγοντας νέες χωρικές και χρονικές ποιότητες σε αυτό το μεσοδιάστημα. Ο χώρος που παράγεται είναι ακριβώς αυτό το μεσοδιάστημα· έναν χώρο ανάμεσα σε τόπους· ένας ενδιάμεσος χώρος.

Οι πρακτικές του ενδιάμεσου χώρου, αντίστοιχα, μπορούν να αναζητηθούν σε εκείνες τις τελέσεις διάρρηξης τομών, ταυτοτήτων και βεβαιοτήτων, μέσα στο χώρο. Αποτελούν διαδικασίες διαπραγμάτευσης σχέσεων ανάμεσα σε ορισμένους τόπους, αναποδογυρίζουν και αντιστρέφουν κατευθύνσεις,

θέσεις, σκοπούς και νοήματα. Αντικαθιστούν τη διάζευξη με τη σύζευξη ή την πολλαπλότητα και διαμορφώνουν έναν δυνητικό χώρο αέναου μετασχηματισμού και συνεχούς επαναπροσδιορισμού και μεταβολής. Είναι ενέργειες αποσταθεροποιητικές, τεχνάσματα αναπάντεχα και απροσδόκητα που αδράττουν την ευκαιρία και μεταχειρίζονται το χώρο σαν πεδίο αμφισβήτησης και διαρκούς πειραματισμού.

Μέσα από τη διάκριση ανάμεσα στις στρατηγικές και τις τακτικές ο Ντε Σερτώ επιχειρεί να ανιχνεύσει τις δυνάμεις που κατασκευάζουν τόπους και πλάθουν χώρους αντίστοιχα. Η στρατηγική, σύμφωνα με τον Ντε Σερτώ, *είναι ο υπολογισμός ή χειρισμός του συσχετισμού δυνάμεων ο οποίος γίνεται εφικτός από τη στιγμή που μπορεί να απομονωθεί ένα υποκείμενο που να έχει τη βούληση και την εξουσία· θέτει ως αξίωμα έναν τόπο που να μπορεί να οριοθετηθεί ως ένα ίδιον και να αποτελέσει τη βάση απ' όπου θα γίνει η διαχείριση των σχέσεων με μια εξωτερικότητα συγκροτούμενη από στόχους ή απειλές.*⁷ Αυτός ο ιδιότοπος προεξοφλεί και εξασφαλίζει την αναπαραγωγή του ίδιου. Το ίδιο συγκροτείται αφ' ενός μέσω της τυποποίησης και ταυτοποίησης της συμπεριφοράς και των πρακτικών των χρηστών και αφετέρου μέσω της διάκρισης με το Άλλο. Ο *ιδιότοπος* αναπαράγει ετερότητες, το ξένο, σε αντιπαραβολή με το *ίδιον*, τις οποίες συγκροτεί ως απειλή και έναντι των οποίων περιχαρακώνεται.

Αυτή η τομή ανάμεσα σε έναν ιδιοποιημένο τόπο και το άλλο του, το έξω, συνεπάγεται αρχικά, ότι *το ίδιον συνιστά νίκη του τόπου επί του χρόνου*. Τοποθετεί τον χρόνο επί τόπου. Ο χρόνος, είναι εκείνη η μεταβλητότητα των περιστάσεων, που ακινητοποιείται και παγώνει μέσα και μέσω του ιδιότοπου, γίνεται ιδιότοπος αφού εξουσιάζεται μέσω της ίδρυσης ενός αυτόνομου τόπου.

Επιπλέον, *σημαίνει την κυριαρχία του τόπου μέσω της όρασης*. Ο καταμερισμός του χώρου επιτρέπει μια πανοπτική πρακτική που έχοντας έναν ιδιότοπο που επιτρέπει και υπαγορεύει την άσκησή της, μπορεί και ελέγχει και εποπτεύει κάθε ξένη δύναμη που τον περιβάλλει, συμπεριλαμβάνοντάς τη στη θέασή της. Ένα πανοπτικό μάτι βλέπει μακριά, τόσο ώστε να προβλέπει, προπορεύεται του χρόνου μέσω της ανάγνωσης ενός χώρου ως ταυτόσημου με τον ξένο χώρο που έχει ήδη κατασκευάσει με την ίδρυση του ιδιότοπου. Η διαδικασία μετασχηματισμού *της πολύμορφης αβεβαιότητας της ιστορίας σε αναγνώσιμο χώρο, προϋποθέτει τον ορισμό μιας εξουσίας της γνώσης*. *Στις στρατηγικές αντιστοιχεί ένας ειδικός τύπος γνώσης, τον οποίο υποστηρίζει και καθορίζει η εξουσία της εξασφάλισης ενός ιδιότοπου. Με άλλα λόγια, μια ορισμένη εξουσία είναι προαπαιτούμενο αυτής της γνώσης και όχι μόνο επακόλουθο ή κατηγορημά της . Επιτρέπει τη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της και τα υπαγορεύει. Παράγεται στους κόλπους της.*⁸

Σε αντίθεση με τη στρατηγική, οι τακτικές χαρακτηρίζονται από την απουσία ιδιότοπου. Ο τόπος τους είναι αποκλειστικά και μόνο ο τόπος

7 Μ. Ντε Σερτώ, *οπ. αν.*, σ. 143

8 στο ίδιο, σ. 144

του άλλου.⁹ Χωρίς δικό τους χώρο, δεν μπορούν να κατασκευάσουν έναν ολοποιητικό αντίπαλο χώρο του αντιπάλου, του ξένου· δεν έχουν εποπτεία, παρά μόνο πρακτική. Μπορούν να κινηθούν μέσα στον χώρο του άλλου, εκμεταλλευόμενες τη στιγμή, την ευκαιρία, να βρίσκουν το χρόνο μέσα στο χώρο, ώστε να διακρίνουν τις ρωγμές που ανοίγουν οι συγκυρίες, σαν χωροχρονικά περάσματα, στην επιτήρηση της εξουσίας του ιδιοκτήτη του τόπου. Ως τέχνη του αδυνάτου, των ελάχιστων δυνάμεων, *χωρίς ιδιότοπο, χωρίς σφαιρική θέαση, δίχως απόσταση, στο έλεος των τυχαίων του χρόνου, καθορίζονται από την απουσία εξουσίας, όπως η στρατηγική οργανώνεται από το αξίωμα μιας εξουσίας.*¹⁰

Συνεπώς, στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, ο χώρος εξετάζεται περισσότερο ως αποτέλεσμα της δράσης των υποκειμένων και όχι ως κάτι δεδομένο και προκαθορισμένο εκ προοιμίου. Στόχος είναι, στη συνέχεια, μέσα από τις αντίστοιχες θεωρητικές προσεγγίσεις του, ο ενδιάμεσος χώρος εξετάζεται αφενός ως σχέσεις και διαδικασίες ανάμεσα στα στοιχεία και αφετέρου ως μεταβατικό στάδιο, ως κατώφλι.

Ο ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΣ ΧΩΡΟΣ ΩΣ ΣΧΕΣΙΑΚΟΤΗΤΑ

Ποια είναι όμως τα χαρακτηριστικά αυτού του χώρου; Ο Henri Bergson με το "*Arc of movement between entities or things*" θεωρείται από τους πρωτεργάτες στοχαστές του ενδιάμεσου. Στο έργο του "*Creative Evolution*", ο Bergson υποστηρίζει ότι *αντί να προσπαθούμε να συλλάβουμε και να κατανοήσουμε τις σχέσεις ανάμεσα σε οντότητες ή πράγματα, οι οποίες συνδέονται μόνο εξωτερικά, το ενδιάμεσο είναι ο μόνος τρόπος ανάπτυξης αυτών των σχέσεων: το ενδιάμεσο ορίζει αυτές τις σχέσεις.*¹¹ Αυτός ο ενδιάμεσος χώρος, λειτουργεί ως κόμβος εννοιών, ορίων και ταυτοτήτων, όπου όλα αυτά τα στοιχεία αντιτείνονται, αλληλοσυσχετίζονται και αναδημιουργούνται. *Μιλάμε λοιπόν για έναν χώρο, ο οποίος μεσολαβεί, ο οποίος δεν διαθέτει σαφή δομή, ο οποίος συνδέει, αλλά ταυτόχρονα χωρίς να προεξοφλεί τη σταθερότητα των συνδεδεμένων μερών. Οι συνθήκες του ενδιάμεσου χώρου δεν είναι ακριβείς, αλλά αμφίβολες, μπερδεμένες, ανεφάρμοστες, υβριδικές, αβέβαιες*¹², μπορεί να καταστεί το πεδίο πειραματισμού όπου μπορούν να γεννηθούν νέοι συσχετισμοί μέσα από συγκρούσεις και συνυπάρξεις. *Ο χώρος του ενδιάμεσου είναι ο τόπος για κοινωνικούς, πολιτιστικούς και φυσικούς μετασχηματισμούς: Είναι ο μόνος χώρος – ο χώρος γύρω ή ανάμεσα από ταυτότητες- όπου το γίνεσθαι, το άνοιγμα στο μελλοντικό υπερτερεί της συντηρητικής ώθησης για να*

---

9 M. Ντε Σεργώ, *οπ. αν.*, σ. 145

10 στο ίδιο, σ. 146

11 H. Bergson, *Creative Evolution*, μτφρ. Arthur Mitchell, Λονδίνο: MacMillan and Co, 1922

12 J. Morales, *The Metapolis dictionary of advanced architecture*, Barcelona: Actar, 2003

Σύμφωνα με την Elisabeth Grosz, η οποία εντοπίζει μια αναλογία με τη χώρα στην οποία αναφέρεται ο Πλάτωνας στον Τιμαίο, ο ενδιαμέσος χώρος είναι ένας χώρος παράξενος. Η χώρα, δεν έχει δική της υπόσταση ή ταυτότητα από μόνη της, οπότε συντάσσεται ανάμεσα στο ιδεατό και το υλικό. Είναι ο χώρος που κάνει κάτι να υπάρχει, χωρίς να είναι το ίδιο να είναι υλικό και ταυτόχρονα δίνει υπόσταση στην ιδέα, χωρίς να ανήκει στον χώρο του ιδεατού. Η χώρα εξυπηρετεί τον ίδιο ρόλο με τη θυσία που ρυθμίζει τη διέλευση ανάμεσα στο ιερό και το βέβηλο, στο παράδειγμα του Agamben που θα αναλυθεί περαιτέρω στη συνέχεια.

Ο ενδιαμέσος χώρος παρ' όλο που στερείται ταυτότητας και δομής, είναι εκείνος που μεσολαβεί και επιτρέπει τη διαμόρφωση και τον συσχετισμό ταυτοτήτων, νοημάτων και μορφών. Επισημαίνει ότι χαρακτηρίζεται από μια παραδοξότητα, αφού είναι ο χώρος κατανόησης και ανάδειξης ταυτοτήτων και ταυτόχρονα ο χώρος υπονόμησης και αμφισβήτησής τους. Ο ενδιαμέσος χώρος, χωρίς να έχει υλική υπόσταση ή δικά του διακριτά όρια, συλλαμβάνει τον εαυτό του, τη μορφή του από το -σε σχέση με το- έξω. Όχι με ότι βρίσκεται εκτός του, πράγμα που θα έδειχνε ότι αποτελεί ο ίδιος ορισμένο χώρο, αλλά με οτιδήποτε βρίσκεται εκτός κάθε διαδικασίας ταυτοποίησης.

Ο ενδιαμέσος χώρος είναι το πεδίο για κοινωνικούς, πολιτισμικούς και φυσικούς μετασχηματισμούς. Είναι ο χώρος που συνδέεται με την πολιτική, την κίνηση, την αλλαγή, καθώς και το διάστημα και τον χρόνο, από την άποψη του μετασχηματισμού, της διαπραγμάτευσης και του επανακαθορισμού των σχέσεων μεταξύ ταυτοτήτων και όχι με τους όρους, τις ταυτότητες και τις προθέσεις των ατόμων ή των ομάδων. Στον ενδιαμέσο χώρο διατυπώνονται ερωτήματα παρά βεβαιότητες και διαμορφώνονται καινούργιες τομές και σχέσεις. Είναι ένας ζωντανός, ανοιχτός, δυναμικός χώρος ικανός να διαρρήξει τη δομή και τις σχέσεις των επιμέρους στοιχείων που τον ορίζουν και να θέσει υπό αμφισβήτηση τις χωρικές και πολιτισμικές ταυτότητες -*ταυτότητες φύλου, διαφορετικής καταγωγής και κοινωνικής τάξης, θρησκείας, σεξουαλικής προτίμησης, πολιτικών πεποιθήσεων, όπως και τις ταυτότητες των πόλεων, των αστικών περιοχών, των κτιρίων και των κατοικιών*.¹⁴ Κατ' αυτή την έννοια, το ενδιαμέσο είναι ο χώρος όπου ανατρέπονται και καταργούνται τα όρια και οι προϋποθέσεις των ταυτοτήτων.

Ο χώρος αυτός είναι περισσότερο ένα πεδίο παιχνιδιού με τις συμβάσεις και τις βεβαιότητες, ένας δυναμικός χώρος, όπου νέοι συσχετισμοί μπορούν να διαμορφωθούν και καινούριοι κώδικες επικοινωνίας να αναπτυχθούν ανάμεσα στα στοιχεία. Μέσα σε ένα σύστημα ολοκληρωμένων και κλειστών περιοχών και κοινωνικών τόπων, ο ενδιαμέσος χώρος καταλαμβάνει όλες τις ενδιαμέσες θέσεις, τα σύνορα και τα περιθώρια, εντός των οποίων ενεργοποιούνται αναδιαπλέκονται και επαναδιατυπώνονται οι τάσεις και οι

13 G. Elizabeth, *Architecture from the outside. Essays on virtual and real space*, Cambridge: The MIT Press, 2001, σ. 8

14 στο ίδιο, σ. 92

συνδέσεις μεταξύ των ορισμένων ταυτοτήτων, χωρικών και υποκειμενικών. Παρ' όλο που πολλές φορές, ο ενδιάμεσος χώρος συγχέεται με τον κενό χώρο, οι δύο δεν είναι ταυτόσημοι, καθώς ο πρώτος περιλαμβάνει πλήθος μεταβολών, δραστηριοτήτων και διαπραγματεύσεων, ενώ ο δεύτερος ταυτίζεται περισσότερο με την απουσία τους. Ο ενδιάμεσος χώρος αποτελεί χώρο του δυναμικού, όντας περισσότερο ατελής και ασαφής, παρά κενός και γι' αυτό το λόγο κατάλληλος είτε να καθορίσει τη σχέση ασύμπτωτων συστημάτων, είτε να αναδείξει και να παρακινήσει νέες σχέσεις σε ήδη διαπλεκόμενα συστήματα. Το γεγονός ότι δεν έχει δική του δομή του επιτρέπει να εγκολπώνει τις δομικές και σχεσιακές μεταβολές των γειτονικών τόπων, αναδεικνύοντας τις προκαθορισμένες συμβάσεις που τους διέπουν και τους οργανώνουν, κλονίζοντας τη σταθερότητα και τη βεβαιότητά τους. *Μια περιοχή, η οποία είναι αδιευκρίνιστη δομικά μπορεί να παράγει μεταβαλλόμενες συσχετίσεις και ο συνολικός οργανισμός που δημιουργείται να είναι ασταθής και για τον λόγο αυτό διαπραγματεύσιμος. Άρα, η δομική αυτή ασυνέχεια του 'ενδιάμεσου χώρου' μπορεί να διαμορφώνει την ασταθή σχέση μεταξύ δύο διαφορετικών συστημάτων. Αυτό θα σημαίνει ότι η σχέση αυτή δεν είναι θεμελιωμένη, αλλά τίθεται πάντα ως πρόβλημα και ως ένα ερώτημα, το οποίο μπορεί να δεχθεί διαφορετικές απαντήσεις. Ο 'ενδιάμεσος' χώρος αποτελεί την 'περιοχή' στην οποία ενεργοποιείται η σχέση αυτή και όπου γίνεται δυνατή η διαμόρφωση της ισορροπίας της.*¹⁵

Η ικανότητα του ενδιάμεσου χώρου να συγκροτείται ως χωροχρονικό περιθώριο μεταξύ σταθερών συστημάτων του επιτρέπει να διαχωρίζει και να συνδέει, να συσχετίζει και να διακρίνει, να καθορίζει ταυτότητες. Άλλοτε συγκροτείται ως ένα *ψαλίδισμα μεταξύ συμβάντων, το οποίο χρησιμεύει ως σύνδεσμος, επιτρέποντας την κυκλοφορία διαδρόμων, υποστηρίξεων και προσβάσεων, παράγει δίκτυα -ή κανάλια- διασύνδεσης, πραγματωμένα ή δυναμικά*¹⁶ ανάμεσα σε διαφορετικούς και ετερογενείς χώρους και άλλοτε διακόπτοντας και αμφισβητώντας σχέσεις παγιωμένες, οι οποίες εκφράζονται ως απόλυτες και αδιαμφισβήτητες.

Έπειτα από τη μελέτη του ενδιάμεσου χώρου ως πεδίο όπου αναπτύσσονται και αναδιαμορφώνονται νέες σχέσεις μεταξύ των στοιχείων, στη συνέχεια εξετάζεται ως μεταβατικός χώρος, ως κατώφλι. Το κατώφλι αποτελεί στην ουσία μια ορισμένη χωρική ταυτότητα του ενδιάμεσου χώρου στο χώρο της αρχιτεκτονικής, της ανθρωπολογίας, αλλά και γενικότερα. Είναι εκείνος ο ενδιάμεσος χώρος όπου το υποκείμενο μεταβαίνει από μια κατάσταση σε μια άλλη, αποτελεί τόπο συνάντησης αντιθέτων και τόπο πραγμάτωσης μιας λογικής αντιστροφής.

15 N. Κεφαλογιάννης, Χ. Παπαστεργίου, *Η έννοια του ενδιάμεσου, Η αρχιτεκτονική ως συνθήκη παρεμβολής στη σχέση φύσης-πολιτισμού*

16 M. Gausa, *The Metapolis dictionary of advanced architecture*, Barcelona: Actar, 2003

ΤΟ ΚΑΤΩΦΛΙ_Ο ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΣ ΧΩΡΟΣ ΩΣ ΜΕΤΑΒΑΣΗ

Σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο Arnold Van Gennep η διαδικασία διάσχισης ενός κατώφλιου σημαίνει την ένωση εκείνου που το διασχίζει με έναν νέο κόσμο. Αυτές τις τελετουργίες διάβασης που συνοδεύουν τις κρίσεις της ζωής, ορίζει ως *διαβατήριες τελετές και εντοπίζει σε κάθε μία από αυτές τρεις φάσεις: το διαχωρισμό, τη μετάβαση και την ενσωμάτωση.*¹⁷ Θεωρεί ότι κάθε μετάβαση είναι τόσο μεγάλη ώστε να χρειάζεται ένα ενδιάμεσο στάδιο -το οριακό στάδιο (*liminal*) -το κατώφλι.

Εξετάζοντας διαφορετικές τελετουργίες, κατάφερε να *διακρίνει τον κοινό στόχο που κινεί την τελετουργική παρέμβαση: πρόκειται για την προσπάθεια τούτα τα φαινόμενα να ελεγχθούν ως κρίσιμες συνθήκες ατομικής ή ομαδικής μετάβασης από μια κοινωνική συνθήκη ύπαρξης σε μια άλλη. Επισημαίνει ότι το κρίσιμο σημείο είναι ακριβώς το σημείο εκείνο όπου συντελείται το πέρασμα από τη μια συνθήκη στη νέα. Πρόκειται δηλαδή για ένα κατώφλι ανάμεσα στις δύο επικράτειες, έναν τόπο (κυριολεκτικό ή μεταφορικό) μετάβασης, έναν ενδιάμεσο χώρο.*¹⁸

Ο Σ. Σταυρίδης περιγράφει τα κατώφλια ως εκείνους τους τόπους που η διάβασή τους επιφέρει μεταβολές σε αυτούς που τα διασχίζουν, σηματοδοτώντας μια πορεία προς την ετερότητα. *Διασχίζοντας τον ενδιάμεσο χώρο συναντά κανείς εμπόδια, στοιχεία που αναγγέλουν το διαφορετικό που προσεγγίζεται, στοιχεία που έλκουν ή απωθούν, που οδηγούν ή παραπλανούν, που υμνούν αυτό που είναι μπροστά ή θρηνούν γι' αυτό που μένει πίσω. Πάντα σε αναφορά με τους χώρους "προέλευσης" και "προορισμού" τα κατώφλια αποκτούν μια διακριτή υπόσταση, κατέχουν το χρόνο και το χρόνο τους. Διαπλάθουν έτσι, τα κατώφλια εκείνων που τα διαβαίνει γεννώντας μια απόσταση, κυμαινόμενης έκτασης και διάρκειας, από τον τόπο προορισμού.*¹⁹ Παρ' όλο που κατέχουν χρόνο και χώρο, τα κατώφλια δεν αποτελούν χωρικές διαμορφώσεις. Είναι περισσότερο εμπειρίες και σχέσεις με κάποιους χώρους, γι' αυτό και η μετάβαση ανάμεσα σε χρόνους και τόπους *εκφράζεται μέσα από μια κίνηση*· είναι αποτέλεσμα πρακτικών.

Το κατώφλι ως *αλληγορία* είναι μια έννοια πλούσια σε συμβολικό δυναμικό και ταυτόχρονα μια πλούσια και λειτουργική κοινωνική εμπειρία, αφού μπορεί να περιγράψει και όλες τις θεμελιώδεις εμπειρίες της ζωής. Στο παράδειγμα του Π. Μπουρντιέ της μελέτης του πάνω στην καβύλια κατοικία φαίνεται πως το κατώφλι της εισόδου της κατοικίας *διαχειρίζεται και επιβλέπει τη σχέση του χώρου μιας οικογένειας με το δημόσιο χώρο της*

17 V. Gennep, *Rites of passage*, Chicago: University of Chicago Press, 1961, σ. 20

18 Α. Παππα, *Ενδιάμεσος χώρος, από τη θεωρία στη σύγχρονη πρακτική*, Πάτρα: Ερευνητική Εργασία Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πανεπιστημίου Πατρών, 2015, σσ. 28-29

19 Σ. Σταυρίδης, *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*, Αθήνα: νήσος, 2018, σ. 221

Εδώ το κατώφλι νοείται ως το σημείο όπου οι δύο κόσμοι συναντιούνται και συνδέονται μεταξύ τους, ενώνονται και αντιπαρatreίθενται. Στο παράδειγμα της κατοικίας των Καβυλίων, η φορά της διάβασης της κύριας εισόδου της κατοικίας αντιστρέφεται ανάλογα με το αν το κατώφλι διασχίζεται από τον άντρα ή τη γυναίκα. Οι άνδρες έχουν φορά προς το εξωτερικό του σπιτιού, και η επιτυχημένη του έξοδος είναι που διασφαλίζει την ευημερία του οίκου του. Αντίστοιχα η γυναίκα στρέφεται προς τα μέσα. Ο χώρος της είναι αυτός του εσωτερικού του σπιτιού και η εισοδός της σε αυτό είναι που εξασφαλίζει την ευημερία του. Όμως αν και ακολουθούν διαφορετική κατεύθυνση και οι δύο έχουν στραμμένο το βλέμμα προς την ανατολή· ο άντρας προς τη φορά που μπαίνει ο ήλιος στο σπίτι, μέσω της πόρτας που ανοίγει για να βγει έξω και η γυναίκα προς εκείνη τη συμβολική ανατολή του εσωτερικού του σπιτιού, τον πίσω φωτεινό τοίχο όπου αντανακλάται ο ήλιος κατά την εισοδό της στην κατοικία.

Παρ' όλο που η διάσχιση του κατωφλιού συντελείται προς αντίθετες κατευθύνσεις και οι δύο στρέφονται συμβολικά προς την ανατολή. Αυτή η συμβολική αντιστροφή της ανατολής συνεπάγεται πως: *η σπουδαιότητα και η συμβολική αξία του κατωφλιού στο εσωτερικό του συστήματος δεν είναι δυνατόν να γίνουν πλήρως κατανοητές αν δε γίνει φανερό πως το κατώφλι οφείλει τη λειτουργία του ως μαγικού ορίου στο γεγονός ότι αποτελεί τόπο συνάντησης αντίθετων και ταυτόχρονα τόπο μιας λογικής αντιστροφής, και πως σαν αναγκαίο σημείο συνάντησης και διάβασης ανάμεσα σε δύο χώρους, προσδιορισμένους από τις κινήσεις ενός κοινωνικά χαρακτηρισμένου σώματος, αποτελεί την περιοχή όπου ο κόσμος αναστρέφεται.*²¹ Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα, δύο αντίρροπες κινήσεις να φέρουν θετικό φορτίο και να έχουν ευνοϊκή επίδραση στο χώρο του σπιτιού.

---

20 Π. Μπουρντιέ, *Η αίσθηση της πρακτικής*, μτφρ. Θ. Παραδελλής, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006

21 Σ. Σταυρίδης, *οπ. αν.*, σ. 223

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ενδιάμεσος χώρος αποτελεί, λοιπόν, ένα διαδικαστικό πεδίο, όπου νέες σχέσεις, ενώσεις και διακρίσεις μπορούν να αναπτυχθούν ανάμεσα στα επιμέρους στοιχεία. Από τη μια, ως κατώφλι, αποτελεί ένα πέρασμα από μια δεδομένη κατάσταση, ένα ενδιάμεσο στάδιο που καταλήγει σε μια νέα δεδομένη κατάσταση και από την άλλη συγκροτείται ως μια συνθήκη αμφισβήτησης και κλονισμού της σταθερότητας η οποία ενεργοποιείται ανάλογα με τις περιστάσεις όταν μια παραδοχή τείνει να παγιωθεί ως βεβαιότητα, αλλάζοντας τους συσχετισμούς. Συνεπώς, ο ενδιάμεσος χώρος εξετάζεται από τη θεωρία, ως πέρασμα και μετάβαση, αλλά και ως ένας τρόπος και μια πρακτική συσχέτισης και αλληλεπίδρασης.

Η ΒΕΒΗΛΩΣΗ

Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρείται η ανίχνευση επιμέρους ενεργειών και τελέσεων του ενδιάμεσου χώρου, που αποδίδουν αυτές του τις ποιότητες και ουσιαστικά τον συγκροτούν, τον περιγράφουν και τον διαμορφώνουν τόσο ως μετάβαση, όσο και ως σχεσιακότητα. Εξετάζεται δηλαδή, τι θα μπορούσε να συμβεί αν κάθε σχέση την οποία διαμεσολαβεί ο ενδιάμεσος χώρος, αντιμετωπίζεται ως διαδικασία μετάβασης. Μήπως εισάγοντας σε κάθε σύστημα σχέσεων τα επιμέρους στάδια που συγκροτούν τη μετάβαση, κάθε διαδικασία αρχίζει και διευρύνεται τόσο επιτελεστικά αλλά και σε επίπεδο νοήματος;

Η έννοια της *βεβήλωσης*²² που εισάγει ο Agamben προσφέρεται για μια τέτοιου είδους αντιστοιχισή αφού επιτελείται σε τρία στάδια: ως η ενέργεια που διαρρηγνύει μια εγκατεστημένη και αδιαμφισβήτητη σχέση (ανάμεσα στο θείο και το ανθρώπινο), ως η δράση που εισάγει έναν νέο τρόπο διαχείρισης μιας κατάστασης μέσω της ανεμελιάς και του παιχνιδιού και ως εξουδετέρωση εκείνου που βεβηλώνει. Κατ' αυτό τον τρόπο, η διερεύνηση της βεβήλωσης ως τέλεσης του ενδιάμεσου χώρου, επιτρέπει την εισαγωγή δύο νέων παραμέτρων στην αντίληψη και διερεύνηση του ενδιάμεσου χώρου που τον διαστέλλει χωρικά και χρονικά. Οι παράμετροι αυτοί συνίστανται στο πριν και το μετά αυτής καθεαυτής της διαδικασίας που εξετάζεται· συμπεριλαμβάνοντας τον απολογισμό του παρελθόντος και την επιθυμία ενός μέλλοντος, επαυξάνουν τον ενδιάμεσο χώρο, εισάγοντας μια κυκλική γραμμικότητα που είναι όμως, εκ προοιμίου, κομμάτι της εκάστοτε διαδικασίας.

Στην αποσαφήνιση της παραπάνω διατύπωσης, εξυπηρετεί η θεωρία του Van Genner σχετικά με τις τελετές διάβασης, στις οποίες αναγνωρίζει τρία στάδια: *τον διαχωρισμό, τη μετάβαση και την ενσωμάτωση*. Αυτό που διατυπώνεται εδώ είναι πως ο ενδιάμεσος χώρος, εκτός από την εκάστοτε διαδικασία που τον συγκροτεί και τις σχεσιακότητες που διαμεσολαβεί,

αποτελεί ταυτόχρονα σύστημα αυτής μαζί με μια διαδικασία διαχωρισμού και ενσωμάτωσης, που κι αυτές άλλωστε, όντας κι οι ίδιες διαδικασίες, ανήκουν εξ' ορισμού στον ενδιάμεσο χώρο. Κάθε σχεσιακή διαδικασία που αναπτύσσεται ανάμεσα στα στοιχεία δεν είναι αυθύπαρκτη αλλά συνίσταται σε μια προέλευση και καταγωγή, που αντανakλά την προηγούμενη κατάσταση και έχει μια κατεύθυνση, ένα βέλος, μια στόχευση που είναι η ίδια η μεταβολή της πρότερης συνθήκης. Έτσι, ο ενδιάμεσος χώρος δεν αποτελεί απλά ένα πεδίο επιτέλεσης αέναων άσκοπων διαδικασιών και κατ' αυτή την έννοια δεν είναι κενός πρόθεσης ή νοήματος. Αντιθέτως, έτσι αποκτά το νόημά του και κατά συνέπεια διευρύνεται, όταν αρχίζει να περιλαμβάνει τα στάδια εκκίνησης και προορισμού κάθε διαδικασίας.

Σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια της βεβήλωσης εξυπηρετεί στην κατάτμηση του ενδιάμεσου χώρου όχι μόνο σε επιμέρους τελέσεις αλλά και σε τρία διαδοχικά στάδια, μέσα στα οποία εντοπίζονται αντίστοιχες επιμέρους διαδικασίες. Αρχικά, η βεβήλωση διερευνάται ως διαδικασία διαχωρισμού, δηλαδή ως τέλεση ανάδειξης και ενεργοποίησης της διαφοράς περισσότερο ως στοιχείο συσχετισμού και όχι διάκρισης. Στη συνέχεια, ως διαδικασία αντιστροφής, δηλαδή εκείνης της ενέργειας που σε ένα διαφορικό σχήμα αλλάζει την ιεραρχική σχέση του διπόλου ή την κατανομή των επιμέρους όρων στο σύστημα, ρυθμίζοντας το βαθμό του *ανάμεσα*, καταδεικνύοντας την ποσότητα εμπλοκής των επιμέρους στοιχείων στη διαμόρφωση του ενδιάμεσου· το ποσοστό συμβολής τους. Τέλος, ως διαδικασία μετατόπισης, που μεταβάλλει το ίδιο το πλαίσιο μέσα στο οποίο έχει διαμορφωθεί η διάκριση. Σε καθένα από τα παραπάνω στάδια υπάρχουν επιμέρους τελέσεις που αντιστοιχούν στο καθένα και ανακαλύπτονται στην πορεία της έρευνας· τελέσεις που συμβάλλουν στην ανάδειξη της διαφοράς των επιμέρους όρων, τελέσεις αντιστροφής του συσχετισμού μεταξύ τους και τελέσεις επαναδιατύπωσης των νέων όρων, σε ένα καινούριο πλαίσιο.

Έτσι, αν ο ενδιάμεσος χώρος διερευνηθεί όχι απλά για να αναδειχθούν οι επιμέρους διαδικασίες που τον διαμορφώνουν, αλλά και με βάση τα επιμέρους στάδια που τις καθιστούν ικανές και αναγκαίες, τότε ο ενδιάμεσος χώρος διευρύνεται χωρικά και σημασιολογικά, αφού αρχίζει να αποκτά νόημα. Από τακτική παραγωγής τυπολογιών τελέσεων, καθίσταται συνειδητή πρακτική νοηματοδότησης και σημασιοδότησης της διαδικασίας. Μια διαρκής συνθήκη επερώτησης και στοχασμού που διατρέχει κάθε σχεσιακότητα.

A. ΒΕΒΗΛΩΣΕΙΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΥ_Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ

Η έννοια του *διαχωρισμού*, ως το πρώτο στάδιο κάθε διαδικασίας του ενδιάμεσου χώρου συνίσταται σε μια ρήξη με μια κατάσταση μεταξύ των στοιχείων που νοείται δεδομένη και αδιαμφισβήτητη. Σε αυτή τη βάση αναζητείται μια ενέργεια που μπορεί να πραγματώσει αυτή την τομή και να αναδείξει εκείνα τα στοιχεία που η διάκριση είχε καταστήσει αφανή. Προς αυτή την κατεύθυνση εξυπηρετεί η βεβήλωση ως πράξη που αναδεικνύει

τη διαφορά και στα πλαίσια της οποίας αναδύονται επιμέρους τελέσεις που πραγματώνουν διαχωρισμούς. Ο διαχωρισμός σχετίζεται περισσότερο με την ανάδειξη του διαφορετικού ως συνθήκης που ξεκινά τη διαδικασία αλλαγής της εγκαθιδρυμένης σχέσης μεταξύ των στοιχείων.

Ο Giorgio Agamben εξετάζοντας τη διάκριση ανάμεσα στο ιερό και το βέβηλο, επισημαίνει πως ιερά είναι εκείνα τα πράγματα που ανήκουν στους θεούς και κατ' επέκταση, η χρήση τους είναι απαγορευμένη στους ανθρώπους. *Ιερόσυλη θεωρούνταν κάθε πράξη που παραβίαζε ή παρενέβαινε αυτό το ειδικό καθεστώς μη διαθεσιμότητάς τους, το οποίο τα προόριζε αποκλειστικά για τους ουράνιους θεούς.*²³ Έτσι, και η βεβήλωση συνίσταται στην επαναφορά των πραγμάτων από τη σφαίρα του θεϊκού, στην ανθρώπινη κοινοχρησία. *Η χρήση μάλιστα αυτή δεν θεωρείται φυσική, ούτε προϋπήρχε, αντιθέτως, επιτυγχάνεται μόνο διαμέσου μιας βεβήλωσης.* Ο χώρος της βεβήλωσης είναι ένας χώρος καθαρός, ένας τόπος που έχει απελευθερωθεί από κάθε θρησκευτική ιδιότητα, δεν ανήκει στους θεούς και έχει επιστραφεί στους ανθρώπους. Αυτός ο χώρος είναι δυναμικός και αμφίσημος και κάθε στοιχείο που τον συγκροτεί είναι εκτεθειμένο σε μια απειρία χαρακτηριστικών και ταυτοτήτων που εισάγει στο προσκήνιο αυτή η πρώτη πράξη της βεβήλωσης. Η βεβήλωση ενεργοποιεί την έννοια της διαφοράς, από συνθήκη διάκρισης σε παράγοντα αλλαγής και ανάπτυξης νέων σχέσεων. Στα πλαίσια των βεβηλώσεων διαχωρισμού αναγνωρίζονται επιμέρους διαδικασίες οι οποίες υποβοηθούν και πραγματώνουν αυτό το πρώτο στάδιο της πράξης της βεβήλωσης.

η θυσία

Η βεβήλωση επιφέρει μια τομή στη δεδομένη και αδιαμφισβήτητη συνθήκη που επιδιώκει να θεμελιώσει ο έλεγχος της διαφοράς. Ο ρόλος της θρησκείας για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Agamben, είναι να αποσπά αντικείμενα, τόπους, ζώα ή ανθρώπους από την κοινοχρησία και να τα μεταφέρει σε μια ξεχωριστή σφαίρα. Αυτή η τομή και ο διαχωρισμός ανάμεσα στο ιερό και το βέβηλο, αποτελεί καταστατική συνθήκη κάθε θρησκείας και ως τέτοια, απαραίτητη προϋπόθεση της ύπαρξης και διατήρησής της. *Ο μηχανισμός που επιφέρει και ρυθμίζει τη διάζευξη, είναι η θυσία, η οποία επικυρώνει και διευθετεί τη μετάβαση κάποιου πράγματος ή ενός προσώπου από το βέβηλο στο ιερό, από την ανθρώπινη στην θεϊκή σφαίρα.*²⁴ Συνεπώς, η θυσία είναι που αποτελεί εκείνο τον διαμεσολαβητικό όρο που διαρρηγνύει τη σταθερή θέση του εκάστοτε αντικειμένου ή υποκειμένου. Από τη σφαίρα του ιερού το μετακινεί στην ανθρώπινη και αντίστροφα, ανάλογα με τις περιστάσεις. Είναι εκείνη που μετέρχεται της διαφοράς όχι ως κάτι σταθερό και ακλόνητο αλλά περισσότερο ως μια διαρκώς μεταβαλλόμενη σχεσιακότητα μεταξύ των στοιχείων.

Ανάμεσα στις δύο σφαίρες διαμορφώνεται ένας ενδιάμεσος χώρος, ένα κατώφλι που πρέπει να διαβεί το θύμα, ξεπερνώντας τα όρια της διάκρισης, της θέσης και της κατεύθυνσης. Η αμφισημία του χώρου αυτού, που

²³ G. Agamben, *οπ. αν.*, σ. 121

²⁴ στο ίδιο, σ. 122

συγκροτείται ανάμεσα στο ιερό και το βέβηλο, έγκειται, εκτός των άλλων, στο γεγονός ότι η φορά της κατεύθυνσης διάσχισης είναι κάθε φορά υπό διαπραγμάτευση, με αποτέλεσμα: ό,τι έχει ιερουργικώς διαχωριστεί μπορεί να αποδοθεί εκ νέου από το τελετουργικό στη σφαίρα του βέβηλου. Ενδεικτικά, ο Agamben, παρουσιάζει μια μορφή βεβήλωσης στα πλαίσια της θυσίας, η οποία επιτυγχάνεται διά της επαφής. Αφού ένα μέρος του θύματος προσφερθεί στους θεούς, το περίσσευμα αυτού, καταναλώνεται από τους ανθρώπους, αφού προηγηθεί μια βέβηλη πράξη, *μια μίανση, ένα άγγιγμα που απομαγεύει και επαναφέρει στη χρήση ό,τι το ιερό είχε χωρίσει και απολιθώσει.*²⁵

η επέκταση

Σύμφωνα με τον Gilles Deleuze, *κάθε ταυτότητα οδηγείται μέσω δυνάμεων, διαδικασιών, συνδέσεων, κινήσεων που την επεκτείνουν και τη μετασηματίζουν, συνδέοντας ταυτόχρονα, τα στοιχεία (ανθρώπινα και μη) μεταξύ τους, αλλά και με τον κόσμο, με τρόπο απρόβλεπτο και ανεξάρτητο απ' την ταυτότητα.*²⁶ Η έννοια της επέκτασης που προϋποθέτει και υπονομεύει την ταυτότητα είναι αποτέλεσμα της διαφοράς. Ο Derrida επισημαίνει συμπληρωματικά πως η διαφορά συμβάλλει αενάως στην νοηματοδότηση του χώρου και του χρόνου, καθώς δεν συνίσταται μόνο στην κατάρρευση ή την αναπαραγωγή της ταυτότητας, παρά συμβάλλει στη διαμόρφωση του χώρου και του χρόνου ως αποσπασματικούς, μεταβλητούς, διαπερατούς, έξω από κάθε σταθερή, αδιαμφισβήτητη δομή. Όσο περισσότερο προσπαθεί η δυαδική δομή να διαμορφώσει σταθερούς και αδιαμφισβήτητους συσχετισμούς τόσο πιο κοντά βρίσκεται σε μια διαδικασία επιδέξιου επαναπροσδιορισμού και διαπραγμάτευσης των όρων που τη συνθέτουν. Οι όροι της διμερούς δομής είναι ευέλικτοι, αφού η μορφή και η αξία τους συνεχώς επαναπροσδιορίζεται, παρόλο που η δυαδική δομή παραμένει σταθερή.

η αυταπάτη (illusion)

Η αποδομητική ανάγνωση, σαν ιερόσυλη πράξη, είναι άμεσα εξαρτημένη από τη διαφορά, σύμφωνα με τη Barbara Johnson στο έργο της "Critical Difference". Η Johnson διατείνεται ότι *το αρχικό σημείο είναι συχνά μια δυαδική αντίθεση που εκ των υστέρων αποδεικνύεται ότι αποτελεί μια αυταπάτη που δημιουργήθηκε από την εργασία των διαφορών οι οποίες δεν είναι εύκολο να ακινητοποιηθούν... Η αποδόμηση μιας δυαδικής αντίθεσης, συνεισώς, δεν αποτελεί την ακύρωση όλων των αξιών ή διαφορών· αποτελεί μια προσπάθεια παρακολούθησης των περίπλοκων, ισχυρών αποτελεσμάτων των διαφορών που ήδη εργάζονται μέσα στην αυταπάτη της δυαδικής αντίθεσης.*²⁷ Στην ουσία η βεβήλωση ως πράξη που ενεργοποιεί τη διαφορά, θέτει σε κίνηση και υπό διαπραγμάτευση εκείνα τα χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν και περιγράφουν τους αντίθετους όρους. Ενεργοποιεί μια

25 G. Agamben, *οπ. αν.*, σ. 123

26 G. Elizabeth, *οπ. αν.*, σ. 98

27 B. Johnson, *Critical Difference: Essays in the Contemporary Rhetoric of Reading*, Βαλτιμόρη: John Hopkins University Press, 1980, σσ. 10-11

ροή, μια ταυτόχρονη κίνηση με αντίθετη κατεύθυνση από τον έναν όρο στον άλλον, διαρρηγνύοντας τις βεβαιότητες πάνω στις οποίες θεμελιώνεται η διάκριση.

Αυτός ο κλωνισμός της βεβαιότητας των δυαδικών αντιθέσεων, που επηρεάζει τη δομή της ίδιας της φιλοσοφικής γνώσης, αναγνωρίζει τη σημασία της διαφοράς ως προϋπόθεση της συγκρότησης μιας μεταβαλλόμενης ταυτότητας, αφού η ταυτότητα ενός όρου εξαρτάται από τη διαφορά του από κάποιον άλλο ή περισσότερους όρους. Σύμφωνα με τον Derrida, ο φιλοσοφικός λόγος, βασίζεται, συνήθως, στην εκπλήρωση της φαντασίωσης μιας αυτο-βέβαιας και αυτο-εγγυόμενης αλήθειας, γνώσης, πραγματικότητας, ή ταυτότητας, που δεν διαμεσολαβείται από τίποτα ξένο. Η αποδόμηση, αποκαλύπτει την αλληλεξάρτηση φαινομενικά αντίθετων όρων, καθώς και τη σχέση της σημασίας τους με μια ορισμένη ιστορία. *Δείχνει ότι δεν είναι φυσικές αλλά κατασκευασμένες αντιθέσεις, που έχουν εφευρεθεί για να εξυπηρετούν συγκεκριμένους σκοπούς και συμφέροντα και ως τέτοιες λειτουργούν πάντα μέσα σε ορισμένο πλαίσιο.*²⁸

Η Elisabeth Grosz υποστηρίζει ότι για τη φιλοσοφία, ο ενδιαμέσος χώρος είναι το πεδίο αμφισβήτησης των δυαδικότητων, των αντιθετικών ζευγών εννοιών που κυριαρχούν στην δυτική σκέψη, και υπονομεύουν τη σημασία της διαφοράς. Η διαίρεση της πραγματικότητας σε δίπολα, η επιβολή ενός αντιπροσωπευτικού μηχανισμού που επιβεβαιώνει διαδικασίες ταυτοποίησης και αυτοπροσδιορισμού -γνωστή ως λογική του *αποκλεισμένου μέσου*- αποτελεί κυρίαρχη στρατηγική για τη διατήρηση των σχέσεων εξουσίας στο πεδίο της επιστημολογίας. *Στο παράδειγμα μιας άκαμπτης δομής αντιθετικών ζευγών που αλληλοαποκλείονται (Α και -Α), η παύλα μεταξύ τους που διαχωρίζει τον έναν όρο από τον άλλο, είναι ο χώρος της αποκλεισμένης μέσης, ο μόνος χώρος διαπραγματεύσεων μεταξύ τους, το μόνο μέρος για κίνηση, η μόνη θέση από την οποία μπορεί κανείς να υπαινιχθεί ρήξη στον αυτοπροσδιοριζόμενο όρο που καθιερώνει το δυαδικό προνόμιο και κατά συνέπεια στην τροχιά της ίδιας της δυαδικής δομής.*²⁹

B. ΒΕΒΗΛΩΣΕΙΣ ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗΣ

Η έννοια της αντιστροφής, ως το δεύτερο στάδιο κάθε διαδικασίας του ενδιαμέσου χώρου που ακολουθεί το διαχωρισμό, συνίσταται στη διαδικασία αλλαγής συσχετισμών. Εδώ η βεβήλωση, μετά την ανάδειξη της διαφοράς, εξυπηρετεί την μεταβολή της σχεσιακότητας των επιμέρους όρων μιας δυαδικότητας ή περισσότερων στοιχείων που είχαν πρώτερα μια αυστηρά προσδιορισμένη σχέση μεταξύ τους ή ένα διαφορετικό ποσοστό συμμετοχής στο σύστημα και τη διαμόρφωσή του. Στο στάδιο αυτό, η σχέση αυτή κλονίζεται και αρχίζει να μεταβάλλεται με τη συμβολή επιμέρους τελέσεων

28 Γ. Κακολύρης, *Ο Ζακ Ντερριντά και η αποδομητική ανάγνωση*, Αθήνα: Εκκρεμές, 2004, σ. 141

29 G. Elizabeth, *οπ. αν.*, σ. 93

αντιστροφή.

η ανεμελιά

Αφού η θρησκεία, λοιπόν, όπως διατείνεται ο Agamben, είναι εκείνη που διαφυλάσσει τη διάκριση ανάμεσα στο θείο και το ανθρώπινο, ο όρος που μπορεί να αντιπαραβληθεί με αυτή, δεν είναι τόσο η έλλειψη πίστης και η αδιαφορία για το θείο, αλλά η ανεμελιά, *ως μια στάση ελεύθερη και αφηρημένη -δηλαδή αποδεσμευμένη από τη religio των κανόνων- ενώπιον των πραγμάτων και της χρήσης τους, των μορφών διαχωρισμού και του νοήματός τους.*³⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, η βεβήλωση εκλαμβάνεται ως μια διαδικασία διάνοιξης της δυνατότητας μιας ειδικής μορφής αμέλειας, η οποία αγνοεί τον διαχωρισμό ή καλύτερα, τον μετέρχεται με έναν ιδιαίτερο τρόπο. Η ανεμελιά έτσι, διαμεσολαβεί του περάσματος από το ιερό στο βέβηλο ενεργοποιώντας και επιτρέποντας μια βεβήλωση που πραγματοποιείται μέσω μιας *άτοπης χρήσης* ή διαφορετικής χρήσης του ιερού· και δεν είναι άλλη από το παιχνίδι. Αυτή η αιρετική χρήση του ιερού που εισάγεται με το παιχνίδι προαναγγέλλει την έναρξη ενός διαφορετικού συσχετισμού ανάμεσα στα πράγματα. Μετά την ενεργοποίηση της διαφοράς, σε αυτό το σημείο, η βεβήλωση ως ανεμελιά, ξεκινά έναν ξέφρενο κλωνισμό της προηγούμενης σχέσης και θέσης των πραγμάτων.

το παιχνίδι

Ο Agamben θεωρεί πως το παιχνίδι έχει τις ρίζες του σε ιερές τελετές. Παραθέτει μάλιστα, σχετικά, την άποψη του Emile Benveniste, σύμφωνα με τον οποίο το παιχνίδι *όχι μόνο προέρχεται από τη σφαίρα του ιερού, αλλά και πως αντιπροσωπεύει κατά κάποιον τρόπο, την ανατροπή του.* Κατά τη γνώμη του, κάθε ιερή πράξη συγκροτείται πάνω στη σύζευξη-συνάντηση του μύθου που αφηγείται και διατυπώνει την ιστορία και ενός τελετουργικού που την αναπαριστά. Το παιχνίδι, λοιπόν, έρχεται να διαρρήξει αυτή τη σχέση, απομονώνοντας ή διαχωρίζοντας, κάθε φορά, ένα εκ των δύο στοιχείων της ιερής πράξης: *ως παιχνίδι δράσης αντιπαρέχεται τον μύθο και διατηρεί την τελετή· ως jocus, ή λογοπαίγνιο, εξαλείφει το τελετουργικό και επιτρέπει την επιβίωση του μύθου.*³¹ Βάσει αυτής της ερμηνείας, η βεβήλωση που συντελείται μέσω του παιχνιδιού, μπορεί να επεκταθεί στον κλωνισμό και τον μετασχηματισμό ευρύτερων κοινωνικών σταθερών, στις οποίες αποδίδεται εναλλακτική ή αιρετική χρήση, όπως η μεταχείριση από τα παιδιά στοιχείων της οικονομίας ή της δικαίου στο παιχνίδι τους. Σε κάθε περίπτωση, φαίνεται πως η σχέση ανάμεσα στο ιερό και το βέβηλο που έχει καθιερωθεί μέσω της θρησκείας, σε αυτό το στάδιο της βεβήλωσης, μέσω της αμέλειας που εισάγει το παιχνίδι, αρχίζει να κλωνίζει τον κυρίαρχο όρο -το θείο- αμφισβητώντας τη θέση του στην ιεραρχία και τη σχέση του με τον όρο που εξουσιάζει -το ανθρώπινο.

Ο φιλοσοφικός λόγος που έχει διαμορφωθεί από τη δυτική σκέψη, είναι ~~όπως η αρχιτεκτονική~~ και ο πολιτισμός- θεμελιωμένος σε αντιθετικά ζεύγη,

³⁰ G. Agamben, *οπ. αν.*, σ. 124

³¹ στο ίδιο, σ. 125

και μάλιστα, οι αντιφάσεις, αντιθέσεις και δυαδικές δομές των εννοιών και τα πολλαπλά επιχειρηματολογικά τους επίπεδα δεν συνυπάρχουν στο λόγο επί ίσοις όροις.³² Ο Derrida μάλιστα επισημαίνει πως στην κλασική φιλοσοφική αντίθεση, δεν βρισκόμαστε αντιμέτωποι με την ειρηνική συνύπαρξη ενός *vis a vis*, αλλά με μια βίαιη ιεραρχία. Ο ένας από τους δύο όρους εξουσιάζει τον άλλο (αξιολογικά, λογικά, κτλ) ή έχει το πάνω χέρι.³³ Γι' αυτό το λόγο, η αποδομητική ανάγνωση δεν αποσκοπεί μονομερώς στην κατάλυση των ανισοτήτων μέσα στα στις έννοιες και τα κείμενα που εξετάζει.

Γνωστά παραδείγματα αντιθετικών ζευγών στο χώρο της αρχιτεκτονικής είναι: η μορφή και το περιεχόμενο, ο χώρος και ο σχεδιασμός του, το σχέδιο και η κατασκευή, διάκοσμος και δομή. Στις περισσότερες των περιπτώσεων όμως, οι υπέρμαχοι της εκάστοτε πλευράς, τείνουν να υποστηρίζουν τη θέση τους, ή -στην καλύτερη- να προτείνουν μια μέθοδο συγχώνευσης, που να ενσωματώνει στοιχεία του ενός όρου με βάση τη λογική του άλλου. Η συγχώνευση αυτή, όμως, αφήνει ανεπηρέαστη τη δυαδική δομή και τη λειτουργία της. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της φύσης που παλαιότερα αποτελούσε τον προνομιακό όρο σε σχέση με την αρχιτεκτονική και τις επιστήμες του πολιτισμού, ενώ στις πιο σύγχρονες θεωρήσεις, μέσω μιας αντιστροφής θέσεων, η φύση τείνει να αποτελεί αρχιτεκτονικό και πολιτισμικό απόρριμμα.

Εκτός από τη σημασία της φύσης για την κατανόηση του πολιτισμού και της αρχιτεκτονικής, σημαντικός παράγοντας είναι επίσης, για την E. Grosz η παρουσία των σωμάτων (ανθρώπινα και μη) για την κατανόηση του ενδιάμεσου χώρου που συνδέει και χωρίζει τους δύο όρους. *Είναι η διάδραση, διάταξη, και διαρρυθμισμό αυτών των σωμάτων που συγκροτούν το αρχιτεκτονικό και το πολιτισμικό...είναι η αλληλεπίδραση των σωμάτων και των πόλεων, οι μεταξύ τους σχέσεις αμοιβαίας διαμόρφωσης και προσδιορισμού.*³⁴

Αναπτύσσοντας περισσότερο την ντεριντιανή θεωρία, στο πεδίο της ιστορίας της μεταφυσικής, ο ίδιος επισημαίνει πως συχνά παρατηρείται να αποδίδεται προνόμιο στον έναν όρο της αντίθεσης, ενώ η άλλη πλευρά υπονομεύεται και υποτιμάται. Ο ένας από τους δύο όρους *κατέχει τη δομικά δεσπόζουσα θέση*, και είναι αυτός που προσδιορίζει τον αντίθετό του όρο. Ο όρος που κυριαρχεί έχει τη το προνόμιο να αυτο-καθορίζεται και να προσδίδει τα χαρακτηριστικά που ο ίδιος δεν κατέχει στον υποδεέστερο όρο. Έτσι, ο δεύτερος όρος παρουσιάζεται *ως παράγωγος του πρώτου, ετεροκαθοριζόμενος, δευτερεύων, υποδεέστερος και εξαρτημένος για την ύπαρξή του από τον πρώτο.*³⁵ Αν και ωχρή απομίμηση και αντανάκλαση του ανώτερου πρώτου όρου συχνά παρουσιάζεται, με έναν παράδοξο τρόπο, να απειλεί να νοθεύσει την καθαρότητα του πρώτου όρου. Ακριβώς επειδή οι αντίθετοι όροι δεν είναι ισάξιοι στα πλαίσια της δυαδικής δομής που τους

32 Γ. Κακολύρης, *οπ. αν.*, σ. 136

33 στο ίδιο, σ. 142

34 G. Elizabeth, *οπ. αν.*, σ. 97

35 Γ. Κακολύρης, *οπ. αν.*, σ. 138

διακρίνει, δεν αρκεί αλλά και δεν είναι εφικτή μια απλή κατάρρευση αυτών των αντιθετικών όρων που παραβλέπει τη συγκρουσιακή δομή τους.

Η έννοια του δυαδικού προνομίου περιγράφει την κυριαρχία του ενός από τους δύο όρους σε ένα ζεύγος αντιθέτων. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, ο δεύτερος όρος, το έτερο, δεν υπάρχει ανεξάρτητα από τον κυρίαρχο όρο που το προσδιορίζει καθ' εικόνα και ομοίωσή του. *Η δυαδική δομή, όχι μόνο ορίζει τον κυρίαρχο όρο ως τον μοναδικό όρο του ζεύγους αντιθέτων, αλλά και ουδετεροποιεί τον αρνητικό όρο, καθιστώντας τον εξ' ορισμού, άμορφο -ως τον υποδοχέα των υπολειμμάτων και των απορριμμάτων της επίδρασης του προνομιακού όρου.*³⁶ Ο ενδιάμεσος χώρος -της αμέλειας, εν προκειμένω- είναι αυτός που καθιστά εφικτή και πραγματοποιήσιμη τη μεταβολή αυτής της συνθήκης και είναι αυτός που μεσολαβεί στη μετατροπή του εξαρτημένου στοιχείου σε ανεξάρτητο και αυτοπροσδιοριζόμενο, μετασχηματίζοντας ταυτόχρονα τη μεταξύ τους σχέση, με άλλους όρους.

Αντίθετη σε κάθε ουδετεροποίηση ή διαλεκτική επίλυση της αντίθεσης, που θα εξυπηρετούσε τη διατήρηση της δυαδικής δομής και τα συμφέροντα του κυρίαρχου όρου, ο Derrida προτείνει στο πλαίσιο της αποδομητικής ανάγνωσης, τη διαδικασία της *αντιστροφής*, η οποία αφορά την ανατροπή της παραδοσιακής σχέσης ιεραρχίας μεταξύ των δύο αντίθετων όρων. *Κατά την αποδομητική ανάγνωση, ο υποβιβασμένος όρος της αντίθεσης χρησιμοποιείται ως το μέσον για την κατάλυση και μετατόπιση μιας ορισμένης εννοιακής τάξης.*³⁷

Η συμβολή της αποδομητικής ανάγνωσης συνίσταται στο ότι καταδεικνύει το γεγονός ότι ο κυρίαρχος όρος της αντίθεσης αποκτά το προνόμιό του μέσω της απάρνησης της ενδόμυχης εξάρτησής του από τον αρνητικό διπλό του. Όμως, ο προνομιάχος όρος εξαρτάται από τον αντίθετό του όρο με έναν τρόπο που δεν μπορεί να αποδεχθεί.

Κατά την αντιστροφή, σύμφωνα με τον Derrida, αναποδογυρίζεται η εγκαθιδρυμένη ιεραρχία, αναδεικνύοντας την αξία, εκείνης της πλευράς που υπονομεύεται στα πλαίσια της δυαδικής δομής. Το επιχείρημα του Derrida συγκροτείται στη βάση ότι μια τέτοια διαδικασία καθίσταται δυνατή αλλά και υπαγορεύεται από το γεγονός ότι τόσο οι εννοιακές δυάδες που είναι θεμελιωμένες για το φιλοσοφικό λόγο, όσο και τα πολλαπλά επιχειρηματολογικά επίπεδα που τις υποστηρίζουν, συγκροτούν ένα δυσσυμμετρικό, ιεραρχικά ταξινομημένο χώρο, του οποίου ο κλοιός διαπερνάται από τις δυνάμεις και διαταράσσεται από την εξωτερικότητα που καταπιέζει.

Στόχος της αποδόμησης, δεν είναι απλά η επαναταξινόμηση των δύο όρων σε μια διαφορετική, ανεστραμμένη ιεραρχική δομή, αλλά η ανάδειξη της *μη αποφασισιμότητας* όλων αυτών των βαθιά ριζωμένων εννοιακών αντιθέσεων. Ούτε η απλή αντιστροφή του συστήματος ούτε η οριστική ρήξη με την

36 G. Elizabeth, *οπ. αν.*, σ. 96

37 Γ. Κακολύρης, *οπ. αν.*, σ. 139

προηγούμενη κατάσταση μπορεί να αποδώσει ρηξικέλευθους συσχετισμούς και μεταβολές, Μόνο διατηρώντας κανείς τη γλώσσα του αποδομούμενου συστήματος και επανεγγράφοντας εντός του αυτό που έχει απωθήσει, μπορεί κανείς να προσβλέπει σε αλλαγές. Αυτό επιτυγχάνεται με τη σταδιακή επέκταση του πεδίου επιρροής του καταπιεσμένου όρου, ώστε στο τέλος να περιλαμβάνει τον προνομιούχο. Ο υποδεέστερος όρος εξυπώνεται στη θέση του προνομιούχου όρου μέσω της επέκτασης βασικών χαρακτηριστικών του στον προνομιούχο όρο· εκείνων των χαρακτηριστικών που παραδοσιακά του αποδίδονταν ως να συνιστούσαν τη δευτερογένειά του. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας δεν περιορίζεται στον τρόπο ιεράρχησης των δύο αντιτιθέμενων όρων, αλλά εκτείνεται στην ίδια την ύπαρξη της ιεραρχημένης αντίθεσης ως τέτοιας και κατά συνέπεια, στην ίδια την ύπαρξη των όρων που την αποτελούν.³⁸

Συνεπώς, η διαδικασία της αντιστροφής έγκειται στην ανάδειξη του ασταθούς, και μη αποφασίσιμου χαρακτήρα μιας μεταφυσικής αντίθεσης. Η συνειδητοποίηση αυτή επιφέρει την κατάλυση της ιεραρχικής αντίθεσης και οι όροι της αρχίζουν μια σειρά από ξέφρενες υποκαταστάσεις και παρεκκλίσεις από την καταγωγή του συστήματος που τη δημιούργησε, αποκλείοντας κάθε πιθανότητα ανάκλισης.

η ασαφής λογική

Η έννοια της ασαφούς λογικής συμπληρώνει και προχωράει πέρα από την αλλαγή της ιεραρχίας των δύο όρων της αντίθεσης, εισάγοντας την παράμετρο του βαθμού εμπλοκής τους στη διαμόρφωση του ενδιάμεσου χώρου. Ο ενδιάμεσος χώρος είναι η περιοχή εκείνη που διαμορφώνεται από τις σχέσεις των δύο πόλων που συγκροτούν μια λογική δήλωση, όπου κάθε πλευρά, ανάλογα με τη διαδικασία που τη συσχετίζει με την άλλη εμπλέκεται περισσότερο ή λιγότερο στη διαμόρφωσή του.

Σύμφωνα με την κλασική άποψη των κατηγοριών, σε μια λογική δήλωση τα αντικείμενα διαιρούνται σε δύο διαφορετικά είδη, ως προς τον βαθμό αληθείας: αυτό είναι - ή δεν είναι - αληθές (ή ψευδές). Μια καθαρή διχοτομία. Κάθε λογική δήλωση ορίζει σε ποια πλευρά ή πόλο η πρόταση βεβαιώνεται. Κάθε λογική δήλωση είναι διπολική, και αυτή η διπολικότητα δευτερευόντως δηλώνει έναν περίγυρο (συγκεκριμένο) στον οποίο αναφέρεται ο δυϊσμός του είναι - ή δεν είναι-. Το είναι αληθές ή είναι ψευδές δηλώνεται σε σχέση με τον αληθινό κόσμο ή με μια ήδη αποδεκτή σύμβαση: το Α είναι αληθές σε σχέση με ένα σχήμα σύνθεσης των Β και Γ που γνωρίζουμε ότι είναι αληθό.³⁹

Η ασαφής λογική στα πλαίσια μιας λογικής δήλωσης, αναδεικνύει ότι τα αντικείμενα είναι λιγότερο ή περισσότερο τυπικά των δύο κατηγοριών και το όριο μεταξύ τους είναι ασαφές, ή ανύπαρκτο. Το είναι - ή δεν είναι συνοδεύεται από το σχεδόν, αρκετά, απόλυτα κτλ. Κάθε ασαφής λογική δήλωση δευτερευόντως δηλώνει ένα συγκεκριμένο το οποίο δεν αναφέρεται

38 Γ. Κακολύρης, *οπ. αν.*, σ. 145

39 J. Schirra, *Connecting Visual and Verbal Space*, 1995

ως αληθινός κόσμος αλλά ως τυπολογικός (γενόσημος). Μια ασαφής λογική πρόταση παρουσιάζει μια απειρία αληθινών αξιών. Το είναι – ή δεν είναι αντικαθίσταται με ένα μέτρο που προσδιορίζει το είναι περισσότερο ή λιγότερο με ακραίες τιμές το ανήκει ή αποκλείεται στην τυπολογική κατηγορία. Αντί για τις διπολικές αληθινές αξίες συζητούνται οι βαθμοί της αλήθειας μεταξύ δύο πόλων που διαμορφώνουν ένα σύστημα με παραπάνω από δύο στοιχεία, ένα πεδίο μετασχηματισμών, (όπου οι προτάσεις προσεγγίζουν πιθανότητες με ένα σχήμα σύνθεσης διαφόρων παραμέτρων συνδεδεμένων με και, ή, αν τότε κτλ.). Αντί για την αναφορά στις αληθινές αξίες η αναφορά γίνεται στις τυπολογικές αξίες [γενόσημες αξίες].⁴⁰

Γ. ΒΕΒΗΛΩΣΕΙΣ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΗΣ

Η έννοια της μετατόπισης, ως το τρίτο στάδιο κάθε διαδικασίας του ενδιάμεσου χώρου που έπεται της αντιστροφής, συνίσταται στη διαδικασία ανακατασκευής του συστήματος και του πλαισίου εντός του οποίου διαμορφώθηκε η αντίθεση. Εδώ η βεβήλωση, μετά τη διαδικασία της αντιστροφής, συμβάλλει στη μεταβολή του ίδιου του συστήματος που συντηρεί την προηγούμενη σχέση ανάμεσα στα στοιχεία. Στο στάδιο αυτό, δεν κλονίζεται απλά η σχεσιακότητα, αλλά αρχίζει να μετασχηματίζεται και το ίδιο το πεδίο, επανεγγράφοντας τους νέους όρους και τις σχέσεις τους που προέκυψαν εντωμεταξύ.

Η διάκριση που εισάγει ο Agamben ανάμεσα στην εκκοσμίκευση και τη βεβήλωση έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον αναφορικά με τα παραπάνω. Θεωρεί την εκκοσμίκευση ως μια μορφή απώθησης, η οποία δεν συμβάλλει στον μετασχηματισμό ή την ανακατανομή των δυνάμεων, παρά περισσότερο αναλώνεται στο να τις μετατοπίζει από τόπο σε τόπο. Η βεβήλωση, απ' την άλλη, συνεπάγεται μια εξουδετέρωση εκείνου -του πράγματος, του προσώπου, ή του χώρου) που βεβηλώνει. Μετά τη βεβήλωση, ό,τι ήταν μη διαθέσιμο και διαχωρισμένο, επαναφέρεται σε χρήση. Για τον Agamben και οι δύο συνιστούν πολιτικές πράξεις, αλλά η διαφορά τους έγκειται στο ότι η πρώτη σχετίζεται με την άσκηση της εξουσίας, την οποία εγγυάται επαναφέροντάς τη σε ένα ιερό μοντέλο, ενώ η δεύτερη απενεργοποιεί τους μηχανισμούς της εξουσίας και επιστρέφει στην κοινοχρηστία τους χώρους που η εξουσία είχε κατασχέσει.⁴¹

η θυσία

Μια ακόμα παράμετρος που καθιστά την έννοια της βεβήλωσης ιδιαίτερα γόνιμη και τη συσχετίζει με τον ενδιάμεσο χώρο, είναι η ίδια η αμφισημία του όρου. Στα λατινικά, η πράξη της βεβήλωσης σημαίνει από τη μία πλευρά, καθιστώ βέβηλο, μιαίνω και απ' την άλλη, θυσιάζω. Αυτή η αμφισημία φαίνεται να είναι συστατική της βέβηλης ενέργειας (ή της αντιστροφής, του

40 J. Schirra, *οπ. av.*

41 G. Agamben, *οπ. av.*, σ. 128

καθαγιασμού)⁴² και η οποία μεταβιβάζεται στο υποκείμενο της, καθιστώντας τον *sacer*, τόσο τον σεπτό και τον καθαγιασμένο, όσο και τον καταραμένο, τον έκπτωτο.

Κατ' αυτό τον τρόπο, κατά τη διάρκεια της θυσίας πραγματοποιείται μια διαρκής μετακίνηση της σημασίας -ανάμεσα στο ιερό και το βέβηλο- χωρίς να μεταβάλλεται το σημαινόμενο -το πρόσωπο ή το αντικείμενο στο οποίο αποδίδεται η έννοια. *Δηλαδή ιερό και βέβηλο αντιπροσωπεύουν, στη μηχανή της θυσίας, ένα διπολικό σύστημα, όπου το επιπολάζον σημαίνουν διαβαίνει από το ένα επίπεδο στο άλλο, δίχως να σταματήσει να αναφέρεται στο ίδιο αντικείμενο (ή υποκείμενο). Αλλά είναι ακριβώς με αυτόν τον τρόπο που η μηχανή της θυσίας μπορεί να εδραιώσει την κατανομή της χρήσης μεταξύ των ανθρώπων και των θείων και ενδεχομένως να επιστρέψει στους ανθρώπους ό,τι είχε αφιερωθεί στους θεούς.*⁴³

Η αποδόμηση, στην ίδια βάση, δεν σταματά στην εξουδετέρωση της ιεραρχικής αντίθετης με τη διαδικασία της αντιστροφής, παρά επιδιώκει την ευρύτερη παρέμβαση στο πεδίο που τη δημιούργησε. Αυτή η παρέμβαση επιτυγχάνεται μέσω μιας διαδικασίας (επαν)εγγραφής στο σώμα του συστήματος αυτού που ήταν πάντα, ήδη εκεί αν και απωθημένο, και το οποίο αναδείχτηκε εκ νέου μέσω της αντιστροφής της δυαδικής αντίθεσης.

*Η αποδομητική ανάγνωση δημιουργεί μια στελευτήτη ταλάντευση ανάμεσα στην κατάλυση μιας δυαδικής αντίθεσης, μέσω αυτής της ιδιότυπης αντιστροφής της και τη διατήρηση αυτού που η αντιστροφή κατάφερε να ανασύρει στην επιφάνεια μέσω της επανεγγραφής του στο σύστημα που εξέθρεψε την αντίθεση. Τη φάση της αντιστροφής μιας ορισμένης ιεραρχίας κατηγορημάτων ή εννοιών, απαιτεί επίσης μια φάση μετατόπισης, επανεγγραφής, ή ανοικοδόμησης.*⁴⁴ Η αναγκαιότητά της υπαγορεύεται από το γεγονός ότι η πρώτη φάση συντελείται αποκλειστικά εντός του αποδομούμενου συστήματος εννοιολόγησης, όπως επιμένει και ο Derrida: *θα πρέπει επίσης να σημαδέψουμε το διάστημα ανάμεσα στην αντιστροφή, η οποία φέρνει στα χαμηλά αυτό που ήταν στα ψηλά και την αιφνίδια και βίαιη ανάδυση μιας νέας έννοιας, που δεν μπορεί πλέον και ποτέ δεν θα μπορούσε να συμπεριληφθεί στο προηγούμενο καθεστώς.*⁴⁵

Στο παράδειγμα της φύσης που αναφέρθηκε και προηγουμένως, αφού η φύση αποτελεί απόβλητο, τόσο για την αρχιτεκτονική όσο και για τις πολιτισμικές επιστήμες, βρίσκεται, σύμφωνα με την E. Grosz, εντός του ενδιάμεσου χώρου ή πέραν της διάκρισης του αρχιτεκτονικού και του πολιτισμικού. Η φύση είναι το έτερο, των δύο όρων, ο ενδιάμεσος χώρος τους, η συνθήκη που τους καθιστά δυνατούς και η ώθηση για την αναδιαμόρφωσή τους. Η φύση αναδύεται ως νέος όρος που συμβάλλει στον

42 G. Agamben, *οπ. αν.*, σ. 128

43 στο ίδιο, σ. 130

44 Γ. Κακολύρης, *οπ. αν.*, σ. 146

45 J. Derrida, *Positions*, μτφρ. Alan Bass, Λονδίνο: The Athlone Press, 1987, σ. 42

επαναπροσδιορισμό του αρχιτεκτονικού και του πολιτισμικού εν γένει.

η αμφιβολία

Ο νέος όρος που προκύπτει με τη διαδικασία της μετατόπισης, ως το αποτέλεσμα της επανεγγραφής της αρνητικής εικόνας του, δεν είναι πια ταυτόσημος με τον υποδεέστερο όρο της αρχικής δυάδας. Αν και το σημαίνον δεν διαφοροποιείται σε σχέση με την αρνητική του εκδοχή, ο νέος, αποδομητικός όρος δεν μπορεί να κατανοηθεί μέσα από την εννοιακή αντίθεση που αποδομεί. Ο Derrida, ονομάζει αυτές τις καινούριες έννοιες που παράγει η μετατόπιση, ως *μη αναποφασίσιμα: στίγματα τα οποία με τον έναν ή τον άλλο τρόπο αντιστέκονται στη συμμετρική, τυπική δομή που επιβάλλεται από τη δυαδική λογική της φιλοσοφικής αντίθεσης, ενώ επίσης επιδεικνύουν ότι δεν υπάρχει τίποτα το φυσικό και αναγκαίο πίσω από τις επιλογές βάσει των οποίων η παράδοση έχει αποδώσει το προνόμιο του κυρίαρχου σε έναν απ' τους δύο όρους της αντίθεσης.*⁴⁶

Τα μη αναποφασίσιμα χαρακτηρίζονται από αμφισημία και μπορούν να διευρύνουν το σημασιακό τους πεδίο πέραν των δυαδικών αντιθέσεων: μπορούν να σημαίνουν μια πληθώρα εννοιών, χωρίς κανέναν ορισμό τους να είναι σταθερός και ακλόνητος. Αποτελούν *ψευδείς, ρηματικές ιδιότητες (ονοματικές ή σημασιακές), οι οποίες δεν αφήνονται πλέον να συμπεριληφθούν στη διμελή φιλοσοφική αντίθεση και οι οποίες παρ' όλα αυτά την κατοικούν, της αντιστέκονται, την αποδιοργανώνουν δίχως ποτέ να συνιστούν έναν τρίτο όρο, δίχως ποτέ να επιτρέπουν να λάβει χώρα μια λύση με τη μορφή της θεωρητικής διαλεκτικής.*⁴⁷ Είναι όροι της ταυτόχρονης σημασίας και η κίνησή τους εισάγει μια διαφορετική αρχή, εκείνη της σύζευξης, σε αντίθεση με την αρχή της ταυτότητας και της μη αντίφασης, που χαρακτηρίζουν τη δυαδική λογική. Έτσι, εισάγεται στη φιλοσοφία η λογική της αναπληρωματικότητας, η οποία, όχι μόνο αρνείται, αλλά και αποδιοργανώνει την κλασική δυαδική σκέψη, δίνοντας έμφαση στην ένταση και την ταλάντευση που καθοδηγεί τη χρήση των επιμέρους όρων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η έννοια του φαρμάκου, στο έργο του Derrida, Πλάτωνος φαρμακεία, το οποίο παρουσιάζεται ταυτόχρονα ως θεραπευτικό και ως δηλητήριο, καλό και κακό. Το φάρμακο παίζει ανάμεσα στο ίαμα και το δηλητήριο, με αποτέλεσμα, η απόδοσή του είτε με τη μια, είτε με την άλλη έννοια, ακυρώνει το απόθεμα σημασίας που περιλαμβάνονται στη λέξη.

η χιασματική μορφή

Τέλος, ο Derrida, περιγράφει αυτή τη διπλή κίνηση της αποδόμησης, ως τη *χιασματική μορφή, ή μορφή του Χ, στην οποία αναγνωρίζει ένα είδος διχάλας που είναι επιπλέον άνιση, καθώς ένα από τα σημεία επεκτείνει την ακτίνα του μακρύτερα από το άλλο: αυτή είναι η μορφή της διπλής χειρονομίας και της διασταύρωσης.* Η ίδια η διαδικασία της αποδόμησης είναι που διασταυρώνει την αντιστροφή και την μετατόπιση, που είναι ουσιαστικά

46 Γ. Κακολύρης, *οπ. αν.*, σ. 148

47 στο ίδιο, σ. 149

μεταξύ τους δυσανάλογες, μη αναγώγιμες και ετερογενείς. Η πρώτη συντελείται μέσα στα όρια της μεταφυσικής ενώ ο σκοπός της δεύτερης είναι να διαρρήξει αυτά τα όρια και να διευρύνει το πεδίο. *Η χιασματική σχέση των δύο ετερογενών χειρονομιών της αποδόμησης χαρακτηρίζεται από μια δομική ασυμμετρία, η οποία εγγυάται την αποφυγή της όποιας ουδετεροποίησης των δυαδικών αντιθέσεων, των απορροιών ή των άλλων αντιφάσεων που απορρέουν απ' τις ανισότητες και ανομοιότητες του φιλοσοφικού λόγου και επιτρέπει την επανεγγραφή ή την επαναθεμελίωση των εννοιών σε έναν άλλο τόπο, διαφορετικό απ' αυτόν της μεταφυσικής.*⁴⁸

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Στο τρίτο κεφάλαιο, τα τρία στάδια της βεβήλωσης εντοπίζονται και αντιστοιχίζονται σε διαδικασίες και ενέργειες που αναδύονται από το παράδειγμα των μύθων του trickster. Το πέρασμα από τον πραγματικό στον φανταστικό-αφηγηματικό χώρο αφενός εμπλουτίζει τον κατάλογο των τελέσεων που εντοπίστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο και αφετέρου -μέσα από την εισαγωγή του υποκειμένου της δράσης- εξυπηρετεί στην ανάδειξη του επιτελεστικού χαρακτήρα του ενδιάμεσου χώρου. Μέσα από την περιπλάνηση του ήρωα και την σταδιακή ανάπτυξη των τεχνασμάτων και της συνείδησης των πράξεών του, αλλά και του κόσμου γενικότερα, ο trickster, μετασχηματίζει το χώρο του μύθου και μεταμορφώνεται και ο ίδιος, παρουσιάζοντας ένα ρεπερτόριο από τρόπους επιβίωσης σε έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο.

Ο ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΑΦΗΓΗΣΗΣ

Στο πλαίσιο της αφήγησης, σύμφωνα με τον Ντε Σερτώ, η αντίθεση μεταξύ στρατηγικών κατασκευής τόπων και τακτικών χώρου καθορίζεται από τη μια μέσω *αντικειμένων αναγώγιμων στο νόμο ενός τόπου και απ' την άλλη μέσω τελέσεων οι οποίες εξειδικεύουν χώρους χάρη στις ενέργειες ιστορικών υποκειμένων*.⁴⁹ Το κύριο σώμα της αφήγησης είναι ακριβώς το πέρασμα από μια δεδομένη αρχική κατάσταση σε μια τελική, που παρουσιάζει όλους τους ενδιάμεσους μετασχηματισμούς που συντελούνται μέσα από τη δράση και τις ενέργειες των ηρώων.

Ο Vladimir Propp μέσα από τη μελέτη του ρωσικού παραμυθιού διέκρινε και διατύπωσε 31 λειτουργίες των δρώντων προσώπων. Αυτές οι λειτουργίες που μεσολαβούν ανάμεσα στην αρχική κατάσταση του μύθου και το τέλος του, συμβάλλουν στην ανάδειξη των τελέσεων των ηρώων έναντι των ίδιων των προσώπων της αφήγησης. Φορέας και αρωγός αυτών των τελέσεων, εντός της αφήγησης, δεν μπορεί παρά να είναι ένα υποκείμενο συλλογικό -με την έννοια ότι ενσωματώνει ιδιότητες άλλων υποκειμένων αλλά κυρίως επειδή οι ενέργειές του αντιπροσωπεύουν και υποδεικνύουν έναν ευρύτερο τρόπο δράσης. Το υποκείμενο αυτό, που διασχίζει το αφηγηματικό corpus, συγκροτείται ως υποκείμενο-δείκτης που καταδεικνύει και κλονίζει αντικειμενικότητες, υποδεικνύει και πραγματώνει τελέσεις αποαντικειμενοποίησης. Αυτό το υποκείμενο, τελεστής ενεργειών που παράγουν χώρο εντός ιδιότοπων, συμπυκνώνεται στο πρόσωπο του trickster, του κατεργάρη.

Στόχος της εργασίας είναι μέσα από τη μελέτη του ρόλου του trickster, η ανίχνευση εκείνων των ευμήχανων τεχνασμάτων που επινοεί *για να τα φέρνει βόλτα με την επιβεβλημένη τάξη*, εκείνα τα περάσματα από τον τόπο

στον χώρο και τις μεταβάσεις από τις στρατηγικές ολοποιητικού σχεδιασμού του χώρου στις παιγνιώδεις τακτικές κατοίκησης και προσοικειώσής του που καταργούν, αντιστρέφουν και μετασχηματίζουν τη δεδομένη σχέση ανάμεσα στο *ίδιον* και το *άλλο*. κατασκευάζουν ενδιάμεσους χώρους.

Μια τέτοια διερεύνηση αποκτά νόημα στο πλαίσιο της σύγχρονης πραγματικότητας που τείνει να ολοποιεί κατακερματίζοντας και τοποθετώντας τα επιμέρους στοιχεία της σε ίδιες θέσεις προκειμένου να διασφαλίσει τη συνέχειά της και την εξουσιαστική της εμβέλεια, ιδρύοντας μια τομή ανάμεσα στο *ίδιον* και το αντίθετό του, το *ξένο*. Στον αντίποδα τέτοιων ολοποιητικών στρατηγικών συστημάτων που διαχωρίζουν και κατασκευάζουν δυϊκότητες, αξίζει να εξερευνηθεί ένας χώρος δυνάμεων που τις αμφισβητούν και τις κλονίζουν, με τη μορφή τελέσεων εντός του ενδιάμεσου χώρου που συγκροτούν πρακτικές ενός τελεστικού αντι-ήρωα. Ο ήρωας αυτός είναι ο *trickster*, ή η *φιγούρα* του κατεργάρη που συναντάται στη μυθολογία λαών της Αφρικής και της Β. Αμερικής. Μέσα από τις παγίδες που στήνει ή πέφτει εκείνος μέσα, επιτρέπει την ανατροπή κάθε αδιαμφισβήτητης αλήθειας, αναδεικνύοντας το γεγονός ότι αποτελούν ανθρωπίνες συμβάσεις. Η κινητήρια δύναμη του *trickster*, που γίνεται αφορμή για να ξεκινήσει η δράση είναι κάθε φορά η ακόρεστη πείνα του· εκείνη εκκινεί το μύθο και καθορίζει την έκβαση της ιστορίας. Ο *trickster*, μέσα από την περιπλάνησή του, διαμορφώνει ένα ενδιάμεσο περιθώριο, όπου συμβαίνουν όλα τα απίθανα παθήματα που θέτουν σε αμφισβήτηση τις ακλόνητες θέσεις και σχέσεις του φανταστικού του κόσμου, είναι ο κατ' εξοχήν δημιουργός του ενδιάμεσου χώρου.

Στο τρίτο κεφάλαιο, τα τρία στάδια της βεβήλωσης αναζητούνται στη μυθολογία των *trickster* της ιδιάνικης φυλής *Winnebago*, αλλά και την ελληνική μυθολογία και πιο συγκεκριμένα από τον καταγωγικό μύθο του Ερμή και μυθολογικούς κύκλους της συγκεκριμένης φυλής. Μέσα από το μύθο και τον τρόπο που παρουσιάζει και μεταχειρίζεται αυτό τον πολιτισμικό αντιήρωα, αναγνωρίζονται ενέργειες και διαδικασίες οι οποίες ανταποκρίνονται στην τριαδική βεβήλωση, όπως αναπτύχθηκε προηγουμένως. Έτσι, αναδύονται επιπλέον τελέσεις και διαδικασίες σε κάθε στάδιο της βεβήλωσης που εμπλουτίζουν το επιτελεστικό λεξιλόγιο του διευρυμένου ενδιάμεσου χώρου, αλλά και τη σημασία του. Μέσα από μια μικρή αναφορά στη φυλή *Winnebago* και στα γενικά χαρακτηριστικά του *trickster*, το παρόν κεφάλαιο, διερευνά τα τρία στάδια της βεβήλωσης, στο πλαίσιο του μύθου αυτή τη φορά, στην ίδια μορφολογική βάση με το προηγούμενο.

Η ΦΥΛΗ WINNEBAGO

Η φυλή *Winnebago* έφτασε για πρώτη φορά στο βορειοδυτικό Κεντάκι γύρω στο 500 π.Χ. και από το 500 μ.Χ. εισήλθε στην περιοχή που βρίσκεται σήμερα το Ουισκόνσιν. Μετά από τον τον πόλεμο του 1620 με τη φυλή

Potawatomis, οι μικρές επιδημίες της ευλογιάς και της ιλαράς μείωσαν τον πληθυσμό της φυλής από περίπου 25.000 άτομα σε μόνο περίπου 150 άτομα.

Οι Winnebago υπέγραψαν την πρώτη τους συνθήκη με τις Ηνωμένες Πολιτείες το 1816 καθώς και συμφωνίες διευθέτησης συνόρων και απονομής γης στη δεκαετία του 1820 και του 1830. Οι συνθήκες αυτές είχαν ως αποτέλεσμα την απώλεια του μεγαλύτερου μέρους των εδαφών τους. Η φυλή μεταφέρθηκε από τη σημερινή Αϊόβα, στη Μινεσότα στη Νότια Ντακότα και τελικά στην σημερινή της θέση στη Νεμπράσκα, όπου ιδρύθηκε η Επικράτεια των ινδιάνων Winnebago με τις συνθήκες του 1865 και 1874. Μετά από αυτή την εκτόπισή τους στις γυμνές πεδιάδες της Νότιας Ντακότα, παρατηρήθηκαν μετατοπίσεις κατά τη διάρκεια της νύχτας, οπότε μέλη της φυλής μετακινούνταν μέσω του ποταμού Μισσουρί για να επανασυνδεθούν με μέλη της φυλής που είχαν παραμείνει στη Νεμπράσκα. Ο γενικός νόμος κατανομής του 1887 είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια περίπου των δύο τρίτων της επικράτειάς τους μέχρι το 1913. Τόσο οι πληθυσμιακές όσο και οι οικονομικές δυνατότητες χάθηκαν στη δεκαετία του 1960. Το 1975, η φυλή έλαβε 4,6 εκατομμύρια δολάρια από την Επιτροπή διεκδικήσεων των ινδιάνων, ως αποζημίωση για τις εδαφικές απώλειες από τη σύμβαση του 1837 με την ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Το Συμβούλιο των Winnebago αποφάσισε να χρησιμοποιήσει μεγάλο μέρος του ποσού για την ανάπτυξη τριών προγραμμάτων: ανάκτηση γης, πίστωση και πρόγραμμα γεννήσεων και ενταφιασμών.

Η φυλή αναγνωρίζεται ομοσπονδιακά και οργανώνεται βάσει του νόμου περί αναδιοργάνωσης των ινδιάνων του 1934. Το Σύνταγμα και τα καταστατικά του 1936 τροποποιήθηκαν το 1968. Το Συμβούλιο της φυλής αποτελείται από έναν πρόεδρο, έναν αντιπρόεδρο, έναν γραμματέα, έναν ταμία και πέντε άλλα μέλη. Όλοι οι αξιωματούχοι εκλέγονται σε μονοετή θητεία, ενώ διορίζονται τα υπόλοιπα μέλη του συμβουλίου (Tiller, 1996). Το 1986, η φυλή ανέκτησε τη νομική της υπόσταση.

O TRICKSTER

Σύμφωνα με τον L. Hyde ο trickster είναι ο κύριος του *in-between*. Δεν εγκαθίσταται σε κάποιον εστιασμένο χώρο· ο χώρος του είναι ο δρόμος· βρίσκεται διαρκώς καθ' οδόν. Ο trickster δεν ανήκει σε κανέναν συγκεκριμένο τόπο, αλλά μπορεί να διασχίζει ορισμένες και οριοθετημένες επικράτειες ζωντανεύοντάς τες με κάποια αταξία, δίχως ποτέ να τις καθορίζει. Είναι το πνεύμα του κατωφλιού, εκείνης της εισόδου ή εξόδου, της διασταύρωσης και του συνόρου. Γι' αυτό και οι περαστικοί ταξιδιώτες κατασκεύαζαν μικρούς σωρούς από πέτρες σε τέτοιους κόμβους, όχι μόνο για να σημαδέψουν τη διαδρομή, αλλά και σαν βωμό για τα πνεύματα που κατοικούν αυτούς τους τόπους της αβεβαιότητας. Έτσι και ο Ερμής, που συγκαταλέγεται στους trickster, θεωρούνταν ο *άρχοντας του πέτρινου*

σωρού.

Η ίδια η φιγούρα του trickster χαρακτηρίζεται από αμφισημία. Δεν είναι καλός ούτε κακός, ηθικός ή ανήθικος, αλλά υπεράνω κάθε ηθικού διαχωρισμού. Ενσαρκώνει εκείνη την πτυχή της ανθρωπίνης εμπειρίας όπου το καλό και το κακό εμφανίζονται αλληλένδετα. Χαρακτηρίζεται περισσότερο από ιερή άγνοια. Μεταφέροντας τα λόγια του Paul Radin, ο L. Hyde αναφέρει για τον trickster: ότι είναι ταυτόχρονα δημιουργός και καταστροφέας, δωρητής και αρνητής, απατεώνας και εξαπατούμενος...*Δεν γνωρίζει καλό ή κακό, αλλά είναι αρμόδιος και για τα δύο. Δεν κατέχει καμία αξία, ηθική ή κοινωνική...παρ' όλα αυτά, μέσω των πράξεών του, όλες οι αξίες αποκτούν νόημα.*⁵⁰

Η αμφισημία του trickster εκφράζεται χωρικά, καθώς είναι εκείνος που μπορεί να ταξιδεύει ανάμεσα σε διακριτούς και αντίθετους τόπους όπως τον κόσμο των θεών και των θνητών ή των ζωντανών και των νεκρών. Άλλοτε για να τους συνδέσει, ως ο αγγελιοφόρος των θεών, ή ο καθοδηγητής των ψυχών στον κάτω κόσμο, όπως ο Ερμής, ή ανοίγοντας τη διοδο για τους νεκρούς να εισέλθουν στον κόσμο των ζωντανών. Κάποιες φορές, όμως, ο δρόμος ανάμεσα σε αυτούς τους κόσμους, τυχαίνει να είναι κλειστός, τότε και ο trickster, από έμπιστος των θεών, μεταμορφώνεται σε κατεργάρη που διαρρηγγύει τη διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στους κόσμους. Είναι αυτός που κλέβει απ' τους θεούς τα αγαθά που χρειάζονται οι άνθρωποι για να επιβιώσουν, όπως ο Προμηθέας που έκλεψε τη φωτιά απ' τους θεούς και την έδωσε στους ανθρώπους.

Ο trickster κατ' αυτή την έννοια, είναι εκείνος που διασχίζει σύνορα. Εκεί που υπάρχουν οριοθετημένες επικράτειες και διακριτές τομές μεταξύ των τόπων, βρίσκεται ο trickster προκειμένου να εξασφαλίσει τη μεταξύ τους διάδραση και επικοινωνία. Αλλά και στις εσωτερικές διακρίσεις που θεμελιώνονται μέσα σε μια κοινωνία, για τη διαχείριση της δημόσιας ζωής των ανθρώπων που τη συναποτελούν, ο trickster είναι παρών: *συχνά ξεχωρίζουμε -το σωστό και το λάθος, το ιερό και το βέβηλο, το καθαρό και το μυαρό, το αρσενικό και το θηλυκό, το νέο και το παλιό, το νεκρό και το ζωντανό- και σε κάθε περίπτωση ο trickster θα διασχίσει τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ τους και θα κλονίσει τη διάκριση.*⁵¹

Η αμφισημία του ήρωα κορυφώνεται στο γεγονός ότι υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες ο trickster αντί να καταλύει διακρίσεις και εμπόδια, τα κατασκευάζει, ή αναδεικνύει μια διάκριση που προηγουμένως δεν ήταν ορατή. Σε πολλές μυθολογίες, για παράδειγμα, οι θεοί παρουσιάζονται να κατοικούν στη γη ώσπου κάποια ενέργεια του trickster τους μεταφέρει στον ουρανό. Κατ' αυτή την έννοια ο trickster είναι σε κάποιες περιπτώσεις εκείνος που δημιουργεί την απόσταση ανάμεσα στους τόπους. Συνεπώς, ο trickster, είναι ο θεός του κατωφλιού, άλλοτε τραβώντας ο ίδιος τη

50 L. Hyde, *Trickster makes this world, Mischief, Myth and Art, Library of Congress cataloging- in-publication data*, Unites States: 1998, σ. 10

51 L. Hyde, *οπ. αν.*, σ. 6
42

διαχωριστική γραμμή, άλλοτε διασχίζοντάς το, άλλοτε καταργώντας το ή μετατοπίζοντάς το· είναι κύριος του συνόρου.

Ένα ακόμα βασικό χαρακτηριστικό του trickster είναι η άρρηκτη σύνδεσή του με τις γενετήσιες ορμές, τον σεξουαλικό πόθο και την πείνα. Η έντονη επιθυμία που τον χαρακτηρίζει αποτελεί συνήθως και την αφορμή για να ξεκινήσει την περιπλάνησή του. Είναι η κινητήρια δύναμη που πυροδοτεί τη δράση του στον φανταστικό κόσμο και ξεκινά την ιστορία. Όμως, για τον L. Hyde το πιο ενδιαφέρον στοιχείο που χαρακτηρίζει τον trickster, παρ' όλη την ανάρμοστη συμπεριφορά του, είναι το γεγονός ότι τιμάται ως ο δημιουργός του πολιτισμού: *όχι μόνο επειδή κλέβει από τους θεούς για να προσφέρει αγαθά στους ανθρώπους, αλλά κυρίως επειδή επεμβαίνει στη διαμόρφωση του κόσμου ώστε να γίνει ένας φιλόξενος τόπος για τους ανθρώπους.*⁵²

Ο trickster είναι εκείνος που μαθαίνει στους ανθρώπους διάφορες τέχνες και τεχνικές για να μπορούν να επιβιώσουν, όπως να ανάβουν φωτιά ή να μαγειρεύουν, ακόμα κι αν αυτό χρειάζεται να μεσολαβηθεί από μια εξαπάτηση προς τους θεούς, όπως στην περίπτωση της κλοπής του κρέατος από τον Ερμή. Έτσι, μέσα από την περιπλάνησή του, τα παθήματα και τα τεχνάσματα, τις επινοήσεις και τις τεχνικές που μαθαίνει και διαδίδει, ο trickster περισσότερο διοχετεύει τους ανθρώπους με έναν τρόπο του πράττειν, μια τυπολογία κινήσεων και ενεργειών, εντός της αφήγησης -έναν κώδικα επιβίωσης, μέσα σε έναν κόσμο που η μυθολογική σκέψη εκλάμβανε ως ακατανόητο και αφιλόξενο. Ένας τέτοιος κώδικας τελέσεων θα μπορούσε δύναμει να αποτελέσει το κινησιολογικό λεξιλόγιο εντός της σύγχρονης κοινωνίας στα πλαίσια της οποίας, όπως είδαμε προηγουμένως, δεσπόζουν οι διακρίσεις, τα σύνορα και οι ακλόνητες βεβαιότητες, προκειμένου να διαρρηξεί κανείς τη συμπαγή δομή τους. Κι αν, όπως είδαμε προηγουμένως, ο ενδιάμεσος χώρος πραγματώνεται μέσα από τις τελέσεις των χρηστών τότε αυτή η τυπολογία αποτελεί ουσιαστικά τους τρόπους δράσης εντός των ενδιάμεσων χώρων και -γιατί όχι- και της κατασκευής τους.

Το παράδειγμα του trickster, λοιπόν, μπορεί να σταθεί αφορμή και να αποτελέσει δεξαμενή άντλησης υλικού για τη διαμόρφωση αυτής της τυπολογίας τελέσεων του ενδιάμεσου χώρου, παραμένοντας διαχρονικό, μιας και αν ο trickster *ζωντανεύει στο δρόμο, αν αποτελεί την προσωποποίηση της αμφισημίας, αν κλέβει τη φωτιά για να επινοήσει και να διαδώσει νέες τέχνες και τεχνικές, αν παίζει με τα όρια - τότε πρέπει να βρίσκεται ακόμα ανάμεσά μας, γιατί τίποτα απ' όλα αυτά δεν έχει εξαλειφθεί απ' τον κόσμο.*⁵³

Πώς όμως σχετίζεται ο trickster, με τα τρία στάδια της βεβήλωσης που διατυπώθηκαν παραπάνω; Στα πλαίσια του μύθου, ο trickster είναι ο εφευρέτης της απάτης· εκείνης της δημιουργικής εξαπάτησης που σταδιακά, ενεργοποιεί τη διαφορά, αντιστρέφει τους όρους και τις σχέσεις των στοιχείων και όλα αυτά, μέσα από ένα σιωπηλό αλλά κραυγαλαίο αίτημα να αλλάξει τον κόσμο· την πραγματικότητα και τις ακλόνητες βεβαιώσεις

52 L. Hyde, *οπ. αν.*, σ. 8

53 L. Hyde, *οπ. αν.*, σ. 10

εκείνων που τον επινόησαν. Κατ' αυτή την έννοια, ο trickster, είναι ένα υποκείμενο της βεβήλωσης, με τη συμβολή του οποίου, μέσα από τον φανταστικό χώρο του μύθου, διακυβεύεται η ίδια η αλλαγή του πραγματικού.

A. ΒΕΒΗΛΩΣΕΙΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΥ_Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΑΜΦΙΣΗΜΙΑΣ

Στην περίπτωση του μύθου, η πρώτη βεβήλωση του διαχωρισμού επέρχεται με την ανάπτυξη της δημιουργικής εξαπάτησης από τον trickster, προκειμένου να χορτάσει την πείνα του, η οποία αποτελεί την έναρξη της εφευρετικής του δεινότητας. Ο trickster προκειμένου να χορτάσει ανακαλύπτει τη δημιουργική εξαπάτηση, προσπαθώντας να βρει τον δικό του διαφορετικό τρόπο να επιβιώσει στον κόσμο. Ο trickster σταδιακά εξέρχεται των δυαδικών αντιθέσεων μέσα από τη διπλή εμπειρία της εξαπάτησης (να εξαπατάς και να εξαπατάσαι), κλονίζοντας τη σταθερότητά τους και αναδεικνύοντας την αμφισημία των πραγμάτων και των καταστάσεων.

η εξαπάτηση

Η δημιουργική νοημοσύνη που αναπτύσσει ο trickster στους περισσότερους μύθους προέρχεται από την πείνα. Η ιστορία ξεκινάει συνήθως με ένα πλάσμα, του οποίου η μοναδική έγνοια είναι να ικανοποιήσει την όρεξή του και καταλήγει με το ίδιο ον να έχει αναπτυχθεί πνευματικά και να έχει αποκτήσει την ικανότητα να δημιουργεί αλλά και να αποφεύγει απάτες, ιδιαίτερα ικανό στο να καλύπτει τα ίχνη του, αλλά και να μπορεί να ανακαλύπτει τα ίχνη των άλλων. Μέσα από την καλλιέργεια αυτής της δημιουργικής εξαπάτησης, ο trickster κατορθώνει να επινοήσει τέχνες και συσκευές χρήσιμες για τους ανθρώπους. Με έναν τρόπο, κάθε εξαπάτηση του trickster, κάθε παγίδα που στήνει ταυτίζεται με την επινοητική του δεινότητα, ακόμα κι αν αυτή καταλήξει να στραφεί εναντίον του. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της επινόησης του δολώματος για το ψάρεμα από τον Loki, ο οποίος πιάστηκε στην παγίδα που ο ίδιος κατασκεύασε. Ο trickster μαθαίνει από τα λάθη του, παρατηρεί και επινοεί νέες μεθόδους και τρόπους για να επιβιώσει. Πέφτει θύμα των παγίδων αλλά αυτό γίνεται αφορμή για να κατασκευάσει επιτυχημένες παγίδες. Ο trickster γίνεται κύριος των αντιθέτων καθώς συγκεντρώνει στο πρόσωπό του και τους δύο πόλους της αντίθεσης. Ο trickster επιτελεί τη βεβήλωση του διαχωρισμού, καθώς μετακινείται ανάμεσα σε ζεύγη αντιθέτων, θέτοντας υπό αμφισβήτηση τη μεταξύ τους διάκριση, διαχωρίζοντάς τα από τις αρχικές και δεδομένες χρήσεις και σημασίες τους.

Συχνά, η επιτυχία των παγίδων του trickster βασίζεται στην ίδια τη λεία του, σε χαρακτηριστικά της ή συγκεκριμένες συμπεριφορές που αναπτύσσει. Σε έναν μύθο, ένα Coyote-trickster ψαρεύει, προκειμένου να ικανοποιήσει την όρεξή του, εκμεταλλευόμενο την ορμή των ψαριών που κινούνται αντίθετα στο ρεύμα για να πάνε να ζευγαρώσουν· τα ψάρια είναι εκείνα που κινούνται, ενώ το δόλωμα, ακίνητο περιμένει να τα παγιδεύσει. Κατά

μία έννοια, το ψάρι είναι σαν να πέφτει μόνο του στην παγίδα. Σε μια άλλη ιστορία, το Coyote-trickster παγιδεύει δύο βουβάλια εκμεταλλευόμενο το γεγονός ότι αυτά τα ζώα τρέχουν με μεγάλη ταχύτητα για να ξεφύγουν από τους θηρευτές τους. Έτσι, τα στρέφει προς τον ήλιο ώστε να μην μπορούν να δουν που ηγαίνουν κι έτσι να τα παγιδεύσει. Παρατηρεί τη λεία του και επεξεργάζεται τους αντιπάλους του προκειμένου να αλλάξει τη θέση του αφελή χαρακτήρα που του προσδίδεται στην αρχή των περισσότερων μύθων. Ο trickster θεωρείται κουτός και αν κάτι προσπαθεί, μέσω της δημιουργικής εξαπάτησης, είναι να αλλάξει αυτή τη θεώρηση.

Ο trickster μπορεί, όπως προαναφέρθηκε, να είναι ο ίδιος το θύμα της δικής του παγίδας. Αυτό όμως είναι το έναυσμα για να αναπτύξει επινοητικές δεξιότητες. Ο trickster είναι δηλαδή υποψιασμένος σχετικά με τις παγίδες, ακριβώς γιατί έχει υπάρξει θύμα εξαπάτησης κι έτσι κατορθώνει να επινοήσει το δόλωμα. Όμως, ο trickster δεν εμφανίζεται πάντα είτε με την ιδιότητα του θηρευτή που στήνει τις παγίδες, είτε με εκείνη του θηράματος που παγιδεύεται. Ένας τρίτος ρόλος μοιάζει να διαμορφώνεται για τον trickster, εκείνος του παράσιτου που εξουδετερώνει τις παγίδες, ακυρώνοντας την ικανότητά τους να παγιδεύουν. Η ιδιαιτερότητα του παράσιτου, έγκειται στο γεγονός, ότι κατορθώνει να τραφεί παραμένοντας εκτός της διαμάχης ανάμεσα σε θήραμα και θηρευτή. Γίνεται, κατά μια έννοια, αρνητής του παιχνιδιού της επιβίωσης κι έτσι κατορθώνει να το υπονομεύσει, με αποτέλεσμα οι παγίδες που έχει συναντήσει να καθίστανται άχρηστες. Άλλωστε, η αποστολή του trickster δεν είναι απλά να χορτάσει την όρεξή του, αλλά και να αποτρέψει το ενδεχόμενο του να αποτελέσει ο ίδιος βρώσιμη λεία.

η απορία

Ο trickster σκαρφίζεται τρόπους για να εμποδίζει και να κλείνει περάσματα προκειμένου να αιχμαλωτίσει τη λεία του, ή βρίσκει ανοίγματα για να ξεφύγει απ' τον εχθρό του. Μπορεί να αδράξει μια ευκαιρία και ταυτόχρονα να την εμποδίσει. Ο L. Hyde, μεταφέροντας τα λόγια του Richard Onians, επισημαίνει πως η λέξη ευκαιρία - *opportunity*- προέρχεται από τη λατινική λέξη *porta*, που σημαίνει την είσοδο ή ένα ενδιάμεσο πέρασμα. Αντίστοιχα και η ευκαιρία προσφέρει ένα πέρασμα. Η ελληνική προέλευση της λέξης πόρτα προέρχεται από τη λέξη *poros*, που σχετίζεται συνήθως με το πέρασμα για τα πλοία ή τους ρυθμιστές των υγρών του σώματος πάνω στο δέρμα, αλλά και κάθε δυνατό πέρασμα. Και κάθε πέρασμα είναι μια ευκαιρία. Έτσι, και κάθε πλάσμα *οφείλει να βρει τις ευκαιρίες που αντιστοιχούν στη φύση του: το σκοτάδι για την κουκουβάγια, το νερό για το ψάρι, μέχρι κάποιος να ρίξει το δόλωμα.*⁵⁴

Στον μύθο που ο trickster κλέβει το φως της ημέρας απ' τους θεούς, παρουσιάζεται σαν αβοήθητο παιδί και τελικά κατορθώνει να του παραχωρήσουν το κουτί που φυλάσσεται το φως το οποίο ζητά σαν παιχνίδι. Κατ' αυτή την έννοια ο trickster αναζητά περάσματα, καθώς караδοκει για

πιθανές ευκαιρίες που μπορεί να του δοθούν και αν κάτι τέτοιο δεν συμβεί τελικά, τις κατασκευάζει ο ίδιος.

Ταυτόχρονα, όμως, είναι αυτός που εμποδίζει και σφραγίζει περάσματα -μπλοκάρει τις ευκαιρίες. Εδώ παρουσιάζεται μια σειρά διαδοχικών εξαπατήσεων που μεταχειρίζεται ο trickster προκειμένου να παγιδεύσει τα θύματά του. Το πρώτο μέρος της εξαπάτησης αφορά το σκάσιμο μιας τρύπας στο έδαφος -κάτι ανάλογο με το λαγούμι του λαγού- που λειτουργεί σαν καταφύγιο απ' τους εχθρούς. Όμως, εδώ, το ζώο κινδυνεύει να παγιδευτεί στη δική του κρυψώνα. Έτσι, προκύπτει το δεύτερο μέρος της εξαπάτησης που αφορά τη διάνοιξη δεύτερης ή περισσότερων εξόδων διαφυγής από το τούνελ. Το τρίτο μέρος της εξαπάτησης είναι η φραγή όλων των πιθανών εξόδων, μετατρέποντας τα περάσματα σε εμπόδια. Όπως ο *poros* αποτελεί ένα πέρασμα, μια τρύπα στο δέρμα, ο *aporos* είναι ένα αδιάβατο και αδιαπέραστο -πρακτικά ή οπτικά- εμπόδιο. *Αυτό που κατορθώνει το Coyote, είναι να μετατρέψει μια έξοδο διαφυγής σε παγίδα, μια τρύπα σε εμπόδιο, έναν poros σε aporos, ένα καθαρό ενδιά-μεσο σε απορία.* Η απορία υποδηλώνει μια αντίφαση και ένα παράδοξο. Όποιο δρόμο κι αν πάρεις, προς όποια κατεύθυνση και αν στραφείς εντός του τούνελ όπου έχει σφραγιστεί κάθε έξοδος, δεν μπορείς να δραπετεύσεις. *Η απορία είναι η παγίδα της ματαιώσης, και έχει επινοηθεί από ένα πλάσμα, του οποίου η ακόρεστη όρεξη, το έχει καταστήσει πιο πονηρό από εκείνα που δεν σκέφτονται παρά να ακολουθούν μια κατεύθυνση σε έναν διάφανο κόσμο.*⁵⁵ Ο trickster, με αυτό τον τρόπο καταλύει τη δυαδική λογική που αναγνωρίζει ένα αντικείμενο μέσα απ' το αντίθετό του. Μέσα από την πρόκληση της απορίας καταλύεται η διαζευκτική σχέση μεταξύ δύο αντίθετων καταστάσεων. Πρόκειται για μια περίπτωση ταυτόχρονης σημασίας, ή αμφισημίας ενός χώρου που μπορεί, ανά πάσα στιγμή, να μετατραπεί από διέξοδο σε εμπόδιο.

η ανεστραμμένη πολικότητα

Στον καταγωγικό μύθο του Ερμή, ο τελευταίος καλύπτει τα ίχνη του, αφήνοντας αποτυπώματα προς κάθε κατεύθυνση για να μπερδέψει και να παραπλανήσει τον δίκτη του, Απόλλωνα. Η εξαπάτηση του Ερμή δημιουργεί μια *ανεστραμμένη πολικότητα*, καθιστώντας τα σημάδια της κλοπής του δύσκολα να τα εντοπίσει και να τα ερμηνεύσει κανείς. Χρησιμοποιώντας τα σανδάλια του, καθώς και ψεύτικα χνάρια από ζώα, ο Ερμής κατορθώνει να διαταράξει ή να καταργήσει την υφιστάμενη πολικότητα. Η ανεστραμμένη πολικότητα καθιστά τον κόσμο αδιαπέραστο και προκαλεί μιας μορφής απορία -μία αδρανή στάση, μπροστά στην αδυναμία επιλογής μιας κατεύθυνσης.

Εδώ ξανά, αποκαλύπτεται η σχέση μεταξύ θηράματος και θηρευτή. Εκείνο το ζώο που είναι ικανό να διαβάσει τα ίχνη έχει ένα ανεκτίμητο εργαλείο στη διάθεσή του, ως κυνηγός και αντίστοιχα, το ζώο που έχει την ικανότητα να καλύπτει τα ίχνη του, κατέχει ένα σημαντικό αμυντικό εργαλείο. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για μια διαδικασία γραφής και ανάγνωσης. Στο

συγκεκριμένο παράδειγμα, η διαδικασία της ανάγνωσης αποδίδεται στον Απόλλωνα, ο οποίος ανιχνεύει και διαβάζει τα ίχνη και τα μεταφράζει, ενώ εκείνη της γραφής αποδίδεται στον Ερμή, που είναι εκείνος που αφήνει ίχνη τα οποία επιδέχονται πολλαπλές ερμηνείες, κρυμμένα μηνύματα και χαρακτηρίζονται από αμφισημία. Και στις δύο περιπτώσεις, η ανεστραμμένη πολικότητα είναι που κλονίζει την τομή ανάμεσα στις διαδικασίες της γραφής και ανάγνωσης αντίστοιχα που συνυπάρχουν, όπου βρίσκονται χνάρια.

η μεταμόρφωση

Ο trickster μπορεί να αποκρύπτει την ταυτότητά του, παραμορφώνοντας ή συγκαλύπτοντας την εικόνα του. Μπορεί ακόμα να αλλάζει το δέρμα του ή να το αντικαθιστά με κάποιο διαφορετικό· χαρακτηρίζεται από ευελιξία. Σύμφωνα με τον Θεογνή, η λέξη που περιγράφει την αντίθετή της, την ακαμψία, είναι η *ατροπία*. Δηλαδή ένα είδος αδυναμίας μετασχηματισμού ή αλλαγής· η προσκόλληση στη σάρκα.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο trickster, ο οποίος είναι ο κατεξοχήν ευέλικτος χαρακτήρας, απαντάται και ως πολύτροπος και πολύπλευρος, όπως ο Οδυσσέας. Η ικανότητα αλλαγής επιδερμίδας παρ' όλα αυτά δημιουργεί ερωτήματα αναφορικά με την πραγματική ταυτότητα του trickster. Ποιος είναι στην πραγματικότητα ο trickster μετά από όλες αυτές τις αλληπάλληλες μεταμορφώσεις; Συχνά υποθέτουμε πως πίσω από αυτές κρύβεται ένας πραγματικός εαυτός.

Σε πολλά παραδείγματα πολύτροπων χαρακτήρων είναι πιθανό να μην υπάρχει πραγματικός εαυτός πίσω απ' όλες αυτές τις μεταμορφώσεις, ή ο πραγματικός εαυτός βρίσκεται μέσα σε όλους αυτούς τους μετασχηματισμούς και όχι από πίσω τους. Αυτά, τα πλάσματα δεν διαθέτουν, για ακόμα μια φορά, δικό τους τρόπο, αλλά χιλιάδες τρόπους να μεταμορφώνονται και να αλλάζουν πλαίσια.

Ο trickster, λοιπόν, εντός του μύθου, καλλιεργεί τη δημιουργική εξαπάτηση προκειμένου να τραφεί, αλλά και να γλιτώσει ο ίδιος από τους θηρευτές του και καταλήγει να επινοεί χρήσιμα εργαλεία και συσκευές για τους ανθρώπους. Πέφτει σε παγίδες, αλλά και στήνει ο ίδιος, διαβάζει και καλύπτει ίχνη, αντιστρέφει πολικότητες, μετατρέπει εμπόδια σε διεξόδους, δημιουργεί απορία. Μεταχειρίζεται και κατασκευάζει αντιθετικές χωρικές καταστάσεις προκειμένου να ακυρώσει ή έστω να κλονίσει το σύστημα που κατασκεύασε και υπαγορεύει τη διάκριση. Ο trickster, βεβηλώνει, ενεργοποιώντας τη διαφορά μεταξύ αντίθετων εμπειριών, χώρων και ταυτοτήτων, καθιστώντας τη αμφισβητήσιμη, μετατρέποντάς τη από βεβαιότητα σε διερώτηση (απορία).

Ο μύθος όμως, δεν είναι αυτοαναφορικός. Η ιστορία που πραγματεύεται αντανakλά στοιχεία, εμπειρίες και ενέργειες στον πραγματικό κόσμο. Αυτή η γέννηση της απορίας από τα πρώτα τεχνάσματα του trickster, αποτελεί ταυτόχρονα βεβήλωση της διαχωριστικής γραμμής ανάμεσα στη σφαίρα του

πραγματικού και του φανταστικού, στη βάση ότι προτείνει μια διαφορετική οπτική των αντιθέτων και της δυαδικής λογικής. Αμφισβητεί τις βεβαιότητες που ο πραγματικός κόσμος μεταχειρίζεται ως απόλυτες αλήθειες και προτείνει μια στάση αμφιβολίας, η οποία μπορεί στα πλαίσια του μύθου να συγκροτείται ως καταδίκη, εγκλωβισμός και αδράνεια μπροστά σε μια τετελεσμένη κατάσταση, αλλά στην πραγματικότητα αποτελεί τον μοναδικό τρόπο απεγκλωβισμού από μια πραγματικότητα όπου άλλοι απολαμβάνουν όλα τα αγαθά και επιδιώκουν τη διατήρηση της κατάστασης ως έχει, ενώ άλλοι βρίσκονται διαρκώς σε έναν αγώνα επιβίωσης, αμφισβητούν το πλαίσιο που συντηρεί αυτή την ανισότητα και επιθυμούν να αλλάξουν τους συσχετισμούς, τη θέση τους στο σύστημα, αλλά και το ίδιο το πλαίσιο στο οποίο θεμελιώνονται οι διακρίσεις που τους υπονομεύουν.

B. ΒΕΒΗΛΩΣΕΙΣ ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗΣ

Η δεύτερη βεβήλωση της αντιστροφής πραγματοποιείται μέσα από τη θυσία και τη μιμητική δεινότητα του trickster. Ο τελευταίος επιχειρεί να αλλάξει τους συσχετισμούς της υπάρχουσας ιεραρχικής δομής που ορίζει τον κόσμο και την κατανομή των αγαθών και μέσα απ' αυτό να αλλάξει τη θέση του στον κόσμο. Μιμούμενος τους τρόπους των άλλων, ο trickster γίνεται πολύτροπος, ευέλικτος και προσαρμοστικός και με αυτό τον τρόπο το αδύνατο σημείο του ανάγεται σε κολοφώνα της δύναμής του. Από αδαής και αφελής μετατρέπεται σε ένα πλάσμα που έχει περισσότερες πιθανότητες να επιβιώσει, καθώς μετέρχεται μια πληθώρα από τρόπους επιβίωσης, δράσης και προσαρμογής.

η θυσία

Από τον προμηθεϊκό μύθο γίνεται φανερό πώς ο trickster σχετίζεται με την επινόηση της θυσίας. Η έννοια της θυσίας επανέρχεται εδώ, μετά τον Agamemnon, στο ρόλο ρυθμιστή των συσχετισμών και μιας μετακίνησης ανάμεσα σε δύο καταστάσεις, η διάκριση και η θέση των οποίων έχει επιβληθεί από μια ορισμένη κοινωνική δομή και ταξινόμια. Οι μερίδες του κρέατος μιας αρχαιοελληνικής θυσίας αντιστοιχούσαν με το μερίδιο των επιμέρους πλευρών που συμμετείχαν, την πολιτική και πνευματική τους θέση και ιεραρχία. Για παράδειγμα, τα οστά αποτελούν τη μερίδα που αναλογεί στους θεούς και συμβολίζουν την αθανασία τους. Γενικά, ο τρόπος που οι αρχαίοι Έλληνες κατένεμαν τις μερίδες του θυσιαζόμενου ζώου, αντιστοιχούσε στον τρόπο που ήταν δομημένη η κοινωνία τους. Κατ' αυτή την έννοια, η θυσία αντιπροσωπεύει μια ορισμένη τάξη πραγμάτων και κοινωνική ιεραρχία.

Εδώ συμβαίνει η δεύτερη βεβήλωση ως αντιστροφή που περιγράφηκε παραπάνω και η δημιουργική εξαπάτηση του trickster νοείται ως τέχνασμα αλλαγής των συσχετισμών μιας επιβεβλημένης τάξης. Ο trickster εισάγει μια διαφορετική θυσία, με τη μορφή ενός κόλπου ή μιας απάτης, ώστε ο κοινωνικά κατώτερος να αποσπάσει ένα μέρος της εξουσίας από τον πιο

ισχυρό και να αλλάξουν οι συσχετισμοί. Κατ' αυτή την έννοια ο trickster δεν επινοεί ακριβώς τη θυσία, αλλά περισσότερο την εξαπάτηση που θα οδηγήσει σε μια αναδιανομή -του πλούτου, της δύναμης, της κοινωνικής θέσης.

Στην περίπτωση του Προμηθέα, το κόλπο που σκαρφίζεται για να ξεγελάσει το Δία, αποτυγχάνει και στρέφεται εναντίον του, με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να αποκτούν την τροφή, αλλά με το τίμημα του θανάτου. Στο παράδειγμα του καταγωγικού μύθου του Ερμή, το κόλπο πετυχαίνει, ο ίδιος αρνείται την τροφή και η θέση του βελτιώνεται. Τόσο στο μύθο του Προμηθέα, όσο και στον καταγωγικό μύθο του Ερμή, ανεξάρτητα από την έκβαση, παρατηρείται μια ανακατανομή, με αποτέλεσμα να καθίσταται αναγκαία μια τέτοια μορφή θυσία που θα υποδηλώνει τόσο την απάτη, όσο και τις συνέπειές της -τη νέα τάξη πραγμάτων.

Μέσα απ' αυτή την αναδιάρθρωση των δυνάμεων που επιτυγχάνεται μέσω της θυσίας, συμπεραίνουμε ότι ο trickster ουσιαστικά διαβαίνει το κατώφλι ανάμεσα στο χαμηλό και το υψηλό, θέσεις οι οποίες αντιστοιχούν περισσότερο στην ακόρεστη πείνα και την εξάλειψή της. Στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ τους συναντάμε εκ νέου τη θυσία, άλλοτε ακούσια -δίχως την πρόθεση του ήρωα και άλλοτε εκούσια -ως μια συνειδητή πράξη. Αν ο trickster κυριαρχείται από τις ορέξεις του, και αν αυτή η παρόρμηση τον καθιστά εύκολο θύμα των παγίδων, τότε η ηθελημένη θυσία λειτουργεί σαν μια απόπειρα αλλαγής της κατάστασης της πείνας: να μπορείς να τρως χωρίς τον εξαναγκασμό και τις συνέπειες που επιφέρει.

η μίμηση

Ο trickster, όπως έχει προαναφερθεί, βρίσκεται στο δρόμο, παρ' όλα αυτά η περιπλάνησή του δεν είναι καθόλου άσκοπη. Άλλωστε, το να βρίσκεσαι σε μια συγκεκριμένη πόλη σημαίνει ότι είσαι εγκατεστημένος κάπου· *to να βρίσκεσαι στο δρόμο σημαίνει ότι είσαι ανάμεσα σε καταστάσεις και ακολουθείς μονοπάτια που εκείνες υπαγορεύουν.*⁵⁶

Συχνά ο trickster λόγω μιας απερισκεψίας απαντάται να περιπλανιέται έχοντας χάσει την όρασή του. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του μύθου με το Coyote που βάζει το κεφάλι του μέσα σε ένα κρανίο ενός νεκρού ζώου και δεν μπορεί να ελευθερωθεί. Έτσι, περιπλανιέται δίχως να μπορεί να δει που πηγαίνει. Όμως, κι εδώ η φαινομενικά άσκοπη περιπλάνησή του κάνει να φανεί η σχέση του trickster με τα φυσικά στοιχεία, καθώς ο τελευταίος κατορθώνει να προσανατολιστεί και να κινηθεί στο χώρο βάσει της γνώσης του για τις συνήθειες θέσεις των δέντρων στα οποία σκοντάφτει. Η γνώση της φυσικής τους θέσης στο χώρο είναι αυτή που τελικά καθοδηγεί τον trickster. Αυτή η γνώση περί των ειδών και της φυσικής τους θέσης στο χώρο βάσει των αναγκών τους, φανερώνει πως η περιπλάνηση του trickster δεν είναι καθόλου τυχαία, αφού κάθε φορά, πέφτει πάνω σε όντα που είναι τοποθετημένα στο χώρο, από τη φύση τους, με συγκεκριμένο τρόπο και σε ορισμένη θέση.

Αυτή η γνώση του trickster για τα άλλα όντα μπορεί να επεκταθεί, στη βάση ότι ένα από τα χαρακτηριστικά του trickster είναι το γεγονός ότι παρουσιάζεται ως μιμητής. Στον μύθο όπου το Coyote επισκέπτεται διαδοχικά άλλα ζώα και κατορθώνει να κερδίσει την τροφή του από τη δική τους τέχνη να κυνηγούν φανερώνει πως ο trickster, σε αντίθεση με τα άλλα ζώα, δεν έχει δικό του τρόπο ή γνώση για να κυνηγά. Έχει όμως την ικανότητα να αντιγράφει τους άλλους, να μιμείται και να υιοθετεί τους τρόπους τους. Αυτή η έλλειψη παρ' όλα αυτά, έχει δύο θετικά συνεπακόλουθα. Παρ' όλο που μπορεί σε μια πρώτη ανάγνωση ένα τέτοιο πλάσμα να φαίνεται περισσότερο εκτεθειμένο, αφού δεν έχει τρόπο να εξασφαλίζει την τροφή του ή να αυτοπροστατεύεται από τους εχθρούς, αλλά απ' την άλλη, το γεγονός ότι δεν έχει ίδιον τρόπο και αντιγράφει τις τεχνικές των άλλων, του εξασφαλίζει τελικά ένα τεράστιο *ρεπερτόριο από τρόπους*. Και μπορεί συχνά να αποτυγχάνει σαν μιμητής, αλλά σε πολλές περιπτώσεις η μίμηση, είναι αναπόσπαστο στοιχείο της δύναμής του. Επιπλέον, το γεγονός πως ο trickster δεν έχει δικό του τρόπο και μιμείται τους άλλους, υποδηλώνει ένα πλάσμα που κατορθώνει να προσαρμοστεί σε έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο. Γι' αυτό και εκείνα τα ζώα που έχουν ορισμένες συνήθειες μπορεί τελικά να διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο σε ένα τέτοιο περιβάλλον που διαρκώς αλλάζει.

Ένας δεύτερος λόγος για τον οποίο ο trickster υπερτερεί εκείνων των πλασμάτων που έχουν αναπτύξει ίδιους τρόπους είναι πως ακόμα κι αν εκμεταλλεύεται και οικειοποιείται τις μεθόδους των άλλων, δεν δεσμεύεται από αυτούς και παραμένει ανεξάρτητος. Χωρίς να έχει δικό του τρόπο, παραμένει απελευθερωμένος από την παγίδα του ενστίκτου· είναι ευέλικτος. Ένα ζώο με μια μοναδικό τρόπο να καμουφλάρεται μπροστά στον κίνδυνο, χάνει το πλεονέκτημά του όταν έρχεται αντιμέτωπο με έναν θηρευτή που γνωρίζει πως να εξουδετερώνει την απάτη. Στην περίπτωση του trickster όμως, εκείνος μπορεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους εξαπάτησης να γλιτώσει από την παγίδα. Εκείνο το χαρακτηριστικό του που ως τώρα αποτελούσε το μειονέκτημά του, καθίσταται η πηγή της δύναμής του. *Ο trickster είναι εκτός των άλλων, ο επινοητής της δημιουργικής εξαπάτησης, καθώς ανακαλύπτει την δημιουργική προσποίηση και το δημιουργικό ψέμα, που αποτελούν τα βασικά χαρακτηριστικά των φανταστικών κόσμων.*⁵⁷ Εισάγοντας την εξαπάτηση από πρόθεση, ο trickster ξεκινά να αλλάζει ο ίδιος, να μεταβάλλει τη θέση του και να μετασχηματίζει τον κόσμο.

Γ. ΒΕΒΗΛΩΣΕΙΣ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΗΣ

Η τρίτη βεβήλωση της μετατόπισης πραγματοποιείται μέσα από την ανάπτυξη της συνείδησης του trickster. Δεν επινοεί πλέον απλά για να χορτάσει την πείνα του, να επωφεληθεί ή να αλλάξει τους συσχετισμούς, αλλά χρησιμοποιεί την εξαπάτηση προκειμένου να μεταβάλει το ίδιο το σύστημα που γέννησε την προηγούμενη συνθήκη. Αυτό επιτυγχάνεται

⁵⁷ L. Hyde, *οπ. αν.*, σ. 44

με την ανακάλυψη του λόγου ως επικοινωνιακό σύστημα αλλά και ως αιτία, ως αφορμή και νόημα για να δράσει. Και τότε η αλήθεια γίνεται μια ενδεχομενικότητα στα χέρια αυτού του, που μπορεί ανά πάσα στιγμή να την επαναπροσδιορίσει.

η ανακλαστική συνείδηση

Στον μύθο με την αντανάκλαση των δαμάσκημων στην επιφάνεια του νερού, ο trickster, παρουσιάζεται, για ακόμα μια φορά, ταυτόχρονα, ανόητος και έξυπνος. Στην πρώτη περίπτωση, αντιλαμβάνεται την αντανάκλαση ως πραγματικότητα και υποφέρει, πέφτοντας στο νερό και χτυπώντας, ώσπου να αναδυθεί και να συνειδητοποιήσει την εξαπάτηση που υπέστη. Στη δεύτερη περίπτωση, ο trickster εξαπατεί τους άλλους, μέσω μιας αναπαράστασης που ο ίδιος κατασκευάζει διαμέσω του λόγου του. Ο trickster περιγράφει στη μητέρα ρακούν που βρίσκονται τα δαμάσκηνα, ώστε να την παρασύρει στην παγίδα που ο ίδιος έπεσε και να καταφέρει να φάει τα παιδιά της.

Κατ' αυτή την έννοια, σύμφωνα με τον L. Hyde, ο trickster ζει στο όριο αυτού που ονομάζεται ανακλαστική συνείδηση. Η διπλή της επίδραση έγκειται στο γεγονός ότι χωρίς αυτή, ο trickster υποφέρει -αφού πέφτει στο νερό και χτυπά- αλλά και χάρις αυτή μπορεί και εκμεταλλεύεται τον κόσμο. Στα πλαίσια της ανακλαστικής συνείδησης είναι που μια διανοητική εμπειρία (παιχνίδι με την εικόνα) σχετίζεται με μια φυσική εμπειρία (βουτιά στο νερό). Τη στιγμή που ο trickster καταλαβαίνει την εξαπάτηση στην οποία υπέπεσε, συνειδητοποιεί την ύπαρξη μιας συμβολικής διάστασης της ζωής, καθώς και τη δύναμη της φαντασίας του. Βεβηλώνει τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην πραγματικότητα (του μύθου) και έναν φανταστικό κόσμο που μπορεί να επιδρά σε αυτή και να τη μετασχηματίσει.

Στο παράδειγμα του καταγωγικού μύθου του Ερμή, η ανακλαστική συνείδηση εκφράζεται από το γεγονός ότι ο θεός απευθύνει το τεκμήριο -τις μερίδες του κρέατος που έσφαξε για να φάει- στον εαυτό του και με αυτή την πράξη οικειοποιείται την πονηριά και γίνεται κοινωνός της εξαπάτησης. Η επινόηση της θυσίας από τον Ερμή -αφού θυσιάζει την όρεξή του και δεν τρώει τελικά το κρέας- συμβολίζει τη μεταβολή του καταμερισμού, ή των κανόνων και το κρέας, ως τεκμήριο πια γίνεται το σύμβολο που προαναγγέλει αυτή την αλλαγή της τάξης των πραγμάτων· είναι "μία τσάκιση" στον κώδικα, σύμφωνα με τον οποίο γίνεται η μοιρασιά.

η κλοπή

Η πράξη της *νεανικής κλοπής* του Ερμή, σηματοδοτεί μια μεταφορά -ένα πέρασμα: από τη σαρκική ζωή (το κρέας που καταναλώνεται) στη συμβολική ή διανοητική ζωή (το κρέας ως σύμβολο). Εκφράζει την αφύπνιση ενός που μπορεί πλέον να επινοεί και να κατασκευάζει σημεία και σύμβολα. Αυτή η ικανότητα είναι αποτέλεσμα της διανοητικής κατάστασης ενός πλάσματος δίχως δικό του τρόπο, που μπορεί να αντισταθεί στα αντικείμενα των επιθυμιών του και να τα φανταστεί. Ο νους ξυπνά με την άρνηση της

κατανάλωσης της τροφής και της ικανοποίησης της όρεξης και αυτός ο περιορισμός -που τίθεται απ' τον ίδιο τον Ερμή- σηματοδοτεί μια ζωντανή εξαπάτηση, η οποία προσδίδει στο κρέας που δεν καταναλώνεται, πολλαπλές σημασίες -από τα ζώα του Απόλλωνα στο κρυμμένο τεκμήριο του Ερμή. Τα καθιστά μη αναποφασίσιμα, με την ορολογία του Agamben.

Παραθέτοντας τα λόγια του Ουμπέρτο Έκο στο έργο του: "*A theory of Semiotics*", ο L. Hyde, αναφέρει σχετικά με το σύμβολο: *ότι αποτελεί οτιδήποτε μπορεί να ερμηνευθεί ως κάτι άλλο. Κατ' αυτή την έννοια, η σημειωτική είναι η επιστήμη που μελετάει οτιδήποτε μπορεί να χρησιμεύσει για να πεις ψέματα. Αν κάτι δεν μπορεί να χρησιμεύσει για να διατυπώσει ένα ψέμα, τότε δεν μπορεί ούτε για να διατυπώσει την αλήθεια, άρα δεν μπορεί, τελικά, να διατυπώσει τίποτα.*⁵⁸ Αυτός ο ισχυρισμός αναδεικνύει τη σημασία του trickster στο να κλονίζει καταστάσεις και να διαρρηγνύει δαικότητες και τομές, καθώς υποδηλώνει πως η συμβολική σημασία μιας κατάστασης δημιουργείται ακριβώς τη στιγμή που η κατάσταση αυτή ανατρέπεται. Έτσι, σύμφωνα με τον L. Hyde, στον καταγωγικό μύθο του Ερμή, τα ζώα του Απόλλωνα που κατοικούν στο λιβάδι, αποκτούν τη σημασία του αναδρομικά. Δηλαδή, τη στιγμή που μπορεί να σφαγιαστούν και να φαγωθούν, είναι που η πρότερη κατάσταση αποκτά το νόημά της· γίνεται ένα σύμβολο που κάτι δηλώνει. Έτσι, χωρίς τη ζωντανή εξαπάτηση -χωρίς το ψέμα και το τέχνασμα- του trickster, δεν μπορεί να υπάρξει σημασία. Χωρίς τη συνειδητή δράση του να επαναπροσδιορίσει τη θέση του και να αλλάξει τις ιεραρχικές δομές που καθορίζουν τον κόσμο, το νόημα χάνεται.

Συνεπώς, για την απόδοση μιας συνολικότερης άποψης της πονηριάς, που ξεκινά με τη μετατροπή περασμάτων σε παγίδες, την ανεστραμμένη πολικότητα και τις μεταμορφώσεις του trickster, εισάγεται εδώ η μεταστροφή από την ασυνείδητη πονηριά, που μοναδικό της κίνητρο έχει την ακόρεστη όρεξη του trickster και η οποία εκφράζεται σε τελεστικό επίπεδο -σε επίπεδο πράξεων, σε εκείνη τη συνειδητή εξαπάτηση, από πρόθεση, η οποία εκφράζεται μέσω του λόγου. *Όπως στην περίπτωση εκείνου του νου που μπορεί να κρύβει τις προθέσεις του στα σύννεφα της ρητορικής ή να επινοεί σκοτεινές μυθολογίες για να διαφυλάξει ή να διαρρήξει τα όρια και τους κανόνες που δομούν την κοινωνία.*⁵⁹

*Εκτός, λοιπόν, από τα ζώα που καλύπτουν τα ίχνη τους και τους θηρευτές που ανιχνεύουν τις περίτεχνες μεταμφιέσεις τους, υπάρχει το μυαλό εκείνο που μπορεί να κωδικοποιεί και να αποκωδικοποιεί, καθώς και να πραγματώνει όλες τις τεχνικές της ανάγνωσης. Το ξύπνημα αυτής της νόησης σηματοδοτεί το πέρασμα από τα πολύτροπα πλάσματα και τα τεχνάσματα που επινοούν, στη συνείδηση της φαντασίας που αποτελεί τον *ιθύνων νου των τρόπων*· τον απέραντο κόσμο των τεχνών και των τεχνασμάτων.*

Το ακόλουθο παράδειγμα μπορεί να δια φωτίσει περισσότερο το προηγούμενο επιχείρημα. Η κλοπή και το ψέμα, αυτές οι απάτες, "παίζουν" με τη διαδικασία του αποχωρισμού των παιδιών από τους γονείς. Εν ολίγοις, υπάρχουν δύο κόσμοι, ο πραγματικός της κλοπής και ο φανταστικός του

58 L. Hyde, *οπ. αν.*, σ. 57

59 στο ίδιο, σ. 60

ψέματος. Μπορεί να μην αμφισβητούμε την πραγματικότητα των γονιών μας, αλλά ακόμα κι έτσι, ένα ψέμα συμβάλλει στον πειραματισμό με την σταθερότητά του -ένας επινοημένος κόσμος επιχειρεί να δει αν μπορεί να αναμειχθεί μαζί του και να επιβιώσει. Αν τα καταφέρει, η εξουσία του πραγματικού μπορεί να κλονιστεί κι έτσι, το πρώτο ψέμα επιφέρει την επίγνωση της σημασίας του τεχνάσματος (της κλοπής).

η μεταφορά

Στον μύθο του Οδυσσέα που μεταφέρει το κουπί, αυτό που αναδύεται είναι το γεγονός, ότι με την περιπλάνηση του ήρωα, το ίδιο αντικείμενο μπορεί να φέρει διαφορετικές σημασίες σε διαφορετικές περιοχές. Ο περιπλανώμενος Οδυσσέας συνδέεται εδώ με τον πονηρό Οδυσσέα, επειδή μόνο εκείνος που ταξιδεύει (στην πραγματικότητα ή νοητά) μπορεί να συνειδητοποιήσει ότι η σημασία ενός αντικειμένου (ή μιας λέξης) συνδέεται με την περιοχή και το συγκεκριμένο της. Το κουπί αρχίζει να σημαίνει από τη στιγμή που υποκαθιστά κάτι άλλο (πτερύγιο ανεμόμυλου), μια συνθήκη που πραγματώνεται επειδή ο Οδυσσέας μπορεί να το μεταφέρει από το ένα μέρος στο άλλο. Τίποτα δεν είναι σημαίνον αν δεν είναι φορητό. Πρέπει να μπορούμε να το μετακινήσουμε, στην πραγματικότητα ή το νου, από το ένα πλαίσιο στο άλλο.

Στον μύθο του Ερμή, η κλοπή αποτελεί την αρχή της σημασίας. Με άλλα λόγια, η απαγόρευση της κλοπής είναι μια απόπειρα να ανασταλεί η σημασία, να παγώσει ο πολλαπλασιασμός της, να διατηρηθεί *μια ουσία, το φυσικό, το αληθινό*. Υπάρχει μια απαγόρευση για την μετακίνηση των ζώων του Απόλλωνα· μόνο ένας κλέφτης μπορεί να τα καταστήσει σημαίνοντα. Με την πρώτη κλοπή και το πρώτο ψέμα, το παιδί, όχι μόνο μεταφέρεται στον κόσμο της νοηματοδότησης, της φαντασίας και του μύθου, αλλά βρίσκεται σε αυτόν τον κόσμο σαν ανεξάρτητος δημιουργός, για να διαμορφώσει νοήματα με τους δικούς του όρους, χωρίς να καθίσταται αντικείμενο στις απαγορεύσεις που του επιβάλλονται.

Για παράδειγμα, μετά τον 8ο αιώνα, αναπτύχθηκε στον ελλαδικό χώρο, μια τάση συνένωσης των επιμέρους πόλεων υπό την ομπρέλα μιας πανελληνίας ένωσης, η οποία θα συμπεριλάμβανε ένα πλήθος διαφορετικών παραδόσεων και πεποιθήσεων. Σε αυτή την περίοδο συναντάμε δύο είδη ποιητών: από τη μια εκείνους που μετασχηματίζουν τις διηγήσεις τους, προσαρμόζοντάς τις στο εκάστοτε ακροατήριο, κι από την άλλη εκείνοι που τα ποιήματά τους απευθύνονται σε ένα παν-Ελληνικό ακροατήριο και επιδιώκουν να ενσωματώσουν και να αφηγηθούν αξίες κοινές σε όλους τους Έλληνες. Η τομή πάνω στην οποία δομείται η ιστορία -πολλαπλές τοπικές αλήθειες έναντι μιας καθολικής- δεν αποτελεί αποκλειστικότητα του αρχαιοελληνικού κόσμου. Η ιστορία επαναλαμβάνεται παγκοσμίως, οπουδήποτε η περιπλάνηση και η επαφή εξανάγκαζαν τους ανθρώπους, που κάποτε αισθάνονταν ασφαλείς στους τόπους τους, να υιοθετήσουν νέα πλαίσια πεποιθήσεων.

Σε αυτή την περίπτωση, η ελευθερία από την πείνα σημαίνει πως, εκείνοι που διεκδικούν αυτή την ελευθερία, είναι χορτάτοι. Οι χορτασμένοι παίρνουν το "τέχνητό" της κατάστασής τους και το περνάνε σαν απόλυτη αλήθεια. Στη μυθολογία των trickster, όταν διατυπώνονται τέτοιου είδους ισχυρισμοί, κάποια πεινασμένη κοιλιά θα αναγνωρίσει το τέχνασμα και θα μιλήσει, αν όχι την αλήθεια, τουλάχιστον ένα ψέμα αρκετά πονηρό, για να αλλάξει τον τρόπο που κατανέμεται η τροφή, ή θα σκαρώνει απάτες και θα λείι ψέματα που όχι μόνο γεμίζουν την κοιλιά, αλλά κλονίζουν τα όρια με τα οποία διαχωρίζονται η αλήθεια απ' το ψέμα.

Ο trickster παρ' όλο που εξαρτάται απ' τους άλλους, για να είναι σίγουρος, αυτή η εξάρτηση σπάνια τον αναστέλλει. Συνεπώς, δεν βλάπτεται ουσιαστικά, με αποτέλεσμα να μπορεί να προβάλλει τον κόσμο της φαντασίας μπροστά στην δεδομένη πραγματικότητα.

το ψέμα

Η ιδέα που έχουμε για την ιδιοκτησία και την κλοπή εξαρτάται από μια σειρά παραδοχών σχετικά με το πως είναι χωρισμένος ο κόσμος. Τα ψέματα και οι κλοπές του trickster αμφισβητούν αυτές τις παραδοχές και αποκαλύπτουν το τέχνασμα στο οποίο θεμελιώνονται και προτείνουν εναλλακτικές. Τα ψεμάτα του υπονομεύουν αυτό που έμοιαζε να είναι η απόλυτη αλήθεια πριν από λίγο. Προκειμένου, τα ψέματα του trickster, να δημιουργήσουν την αμφιβολία, πρέπει να παρασύρει τους αντιπάλους του στην δική του επικράτεια, δίχως σκοπό. *Πρόκειται για ένα μέρος που κυβερνάται από την αποπλιστική γοητεία του νεαρού παιδιού. Είναι ο χώρος του ταξιδιώτη, όπου τα πάντα βρίσκονται στο δρόμο, αποκομμένα από κάθε διακριτό τόπο. Εδώ οι κάτοικοι βγάζουν τα ζώα τους με ανάποδο βάδισμα και μιλούν μια παράξενη αντίστροφη λαλιά.⁶⁰*

Το χαμόγελο στο πρόσωπο της Αθηνάς, όταν ο Οδυσσεάς της λείι ψέματα για την ταυτότητά του, αποτελεί μια κίνηση επίγνωσης της περιοχής των ψεμάτων του trickster, επειδή το ίδιο το μυαλό ψυχαγωγείται από αυτές τις αντιστροφές.

Αν ο Ερμής αποκάλυπτε το ψέμα του, πιθανότατα δεν θα ανέβαινε στο επίπεδο των θεών. Το ψέμα του ήταν που κλόνισε και μετακίνησε το όριο. Στη συνέχεια, αφού καθίσταται φύλακας των κοπαδιών, η κατοχή του πάνω σε αυτά δεν τον καθιστά πλέον κλέφτη. Αυτή είναι η γεύση αυτού του ταξιδιού στο παράδοξο και το μπέρδεμα που εισάγει το πρώτο ψέμα. Κλονίζει την πολικότητα ανάμεσα στο αληθινό και το ψεύτικο για να επανέλθει αργότερα με μια νέα πολικότητα, η οποία είναι όμως διευθετημένη με διαφορετικούς δείκτες των ορίων (το μαστίγιο έχει αλλάξει χέρια). Είναι μια βεβήλωση ως μετατόπιση του ίδιου του πεδίου που γέννησε τη διάκριση ανάμεσα στις δύο σφαίρες, που οδήγησε σε μια νέα τάξη πραγμάτων, όπου το ψέμα, ως νέο στοιχείο περιλαμβάνεται πια στο καινούριο σύστημα που το δημιούργησε και αποτελεί μέρος της αλήθειας του.

60 L. Hyde, *οπ. αν.*, σ. 72

Όλοι οι πολιτισμοί έχουν συγκεκριμένο λεξιλόγιο που αναπτύσσεται με παραδειγματικά μοτίβα, σε τοπικά κατανοητά σημασιολογικά δίκτυα. Τυπικά, αυτά τα δίκτυα σημασίας έχουν θεμελιωθεί γύρω από ζεύγη αντιθέτων. Αυτό που κάνει ο trickster είναι να αμφισβητεί αυτά τα ζευγάρια, με αποτέλεσμα να κλονίζει το ίδιο το δίκτυο.

Στην αρχή του ομηρικού ύμνου, ο Ερμής βρίσκεται στον έναν πόλο τέτοιων αντιθετικών ζευγών: δεν είναι ολύμπιος, δεν είναι νόμιμος, ούτε το αντικείμενο της θυσίας. Θα μπορούσε να εγκατασταθεί σε αυτή τη θέση ή στην αντίθετή της (να κλέβει φαγητό στην αιωνιότητα). Δεν κάνει τίποτα απ' τα δύο, παρά βρίσκει ένα τρίτο. Όπως ο κλέφτης του δολώματος αντιστρέφει τη σχέση θηρευτή-θηράματος, στο έδαφος της ικανοποίησης της όρεξής του, έτσι κι ο βασιλιάς των κλεφτών χρησιμοποιεί το σημασιολογικό δίκτυο ως πεδίο των τεχνασμάτων του. Έτσι, το δίκτυο χάνει τη γοητεία του, τη μαγεία του· ανατρέπεται.

η γλώσσα

Με το που χάσει τη μαγεία του το δίκτυο, το ίδιο παθαίνουν και οι όροι που το συγκροτούν. Ξαφνικά γίνονται ενδεχόμενα και έτοιμα να αναθεωρηθούν. Για αυτούς τους επι-κυρίαρχους που μεταχειρίζονται τα ίδια τα σημαίνοντα αντί τα πράγματα που υποτίθεται πως αυτά σημαίνουν, η γλώσσα δεν είναι ένα μέσο που βοηθά για να δεις την αλήθεια, το πραγματικό, το φυσικό. Η γλώσσα είναι ένα εργαλείο που έχει συναρμολογηθεί από πλάσματα χωρίς τρόπο, που προσπαθούν να φτιάξουν έναν κόσμο που θα ικανοποιεί τις ανάγκες τους. Είναι ένα εργαλείο που μπορούν να αποσυναρμολογήσουν αν τα απογοητεύσει.

Ο trickster ως επινοητής της γλώσσας εμφανίζεται συχνά στις μυθολογίες, με μεγάλη ποικιλία. Άλλοτε δημιουργεί πολλές επιμέρους γλώσσες για να αντικαταστήσει την κυρίαρχη, άλλοτε επινοεί γραφές ή είναι ο ίδιος ο συγγραφέας της γλώσσας. Ο trickster μιλά ελεύθερα εκεί που η γλώσσα έχει απαγορευθεί, εμποδιστεί, νεκρώσει ή χάσει την αίγλη της. *Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, ο λόγος που εξαπατά και επινοητικός λόγος συνδέονται επειδή συχνά μια γλώσσα πεθαίνει επειδή οι πολιτισμικές πρακτικές την έχουν περιορίσει, οπότε ένας θαρραλέος αντιπρόσωπος χρειάζεται για να βγάλει τους κανόνες και να ξαναζωντανέψει τις γλώσσες.*⁶¹

Η αλήθεια, έλεγε ο Νίτσε, *είναι ένας κινούμενος στρατός από μεταφορές, μετωνυμίες, ανθρωπομορφισμούς, εν συντομία, ένα άθροισμα σχέσεων ποιητικά και ρητορικά επαυξημένες, μεταφερμένες και διακοσμημένες και μετά από μακρά χρήση μοιάζουν στέρες, κανονικές και δεσμευτικές για ένα έθνος. Οι αλήθειες είναι αυταπάτες για τις οποίες έχουμε ξεχάσει ότι είναι ψευδαισθήσεις.*

Η λήθη στην οποία αναφέρεται ο Νίτσε: το να ξεχνάς την ψευδαισθηση σημαίνει να μην τη συνειδητοποιείς, και σε αυτές τις ιστορίες είναι η πείνα

που απειλεί να κλονίσει αυτή την άγνοια. Η πείνα αποτελεί τον μεσολαβητή ενός είδους ανάμνησης ή υπενθύμισης, που θα αποκαταστήσει τη μνήμη του τεχνάσματος αντί τη μνήμη των αιώνων. Έτσι, ο trickster, όπως μπορεί να ξεφύγει από μια παγίδα, μετά να γυρίσει και να φτιάξει μια δική του, έτσι μπορεί να απομαγεύσει μια ψευδαίσθηση, να επιστρέψει και να δημιουργήσει μια άλλη (το τραγούδι του Ερμή στον Απόλλωνα). Σε μια παραλλαγή του μύθου του Ερμή, υπάρχουν σκυλιά που φυλάνε τα ζώα του Απόλλωνα και τα οποία ο Ερμής κάνει να κοιμηθούν. Όταν ο Ερμής διαμορφώνει τον κόσμο με τους δικούς του όρους, παίρνει τα σκυλιά-φύλακες του μυαλού -ακριβή, ανοιχτομάτικα, ξάγρυπνα- και τα τροφοδοτεί με λήθη. Υπό την επίρροια της μαγείας του, η ψευδαίσθηση βυθίζεται κάτω απ' το κατώφλι της συνείδησης και φανερώνεται σαν αλήθεια.⁶²

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η διερεύνηση του ενδιάμεσου χώρου, λοιπόν, αποκτά νόημα στο πλαίσιο της σύγχρονης πραγματικότητας που τείνει να ολοποιεί κατακερματίζοντας και τοποθετώντας τα επιμέρους στοιχεία της σε ίδιες θέσεις προκειμένου να διασφαλίσει τη συνέχειά της και την εξουσιαστική της εμβέλεια, ιδρύοντας μια τομή ανάμεσα στο ίδιο και το αντίθετό του, το ξένο. Ο χώρος και τα στοιχεία του (αντικείμενα και υποκείμενα) τοποθετούνται μέσα σε ορισμένες επικράτειες, μέσα από συγκεκριμένες διαδικασίες κατασκευής διακρίσεων. Η αλήθεια παραμένει απαρασάλευτη, αδιαμφισβήτητη και ακλόνητη μέσα σε αυτό το ολοποιητικό πεδίο συσχετισμών.

Στον αντίποδα τέτοιων στρατηγικών συστημάτων που διαχωρίζουν και κατασκευάζουν διακρίσεις και δίπολα αντιθέσεων, αξίζει να εξερευνηθεί ένας χώρος δυνάμεων που τις αμφισβητούν και τις κλονίζουν, τόσο σε πραγματικό όσο και σε φανταστικό-αφηγηματικό επίπεδο, μέσα από τις πρακτικές ενός τελεστικού αντι-ήρωα, όπως ο trickster, έως ότου η κοινωνία αποκαταστήσει τη θέση και τη σημασία τους στη διαμόρφωσή της.

Ο L. Hyde διατυπώνει την άποψη πως ο trickster δεν γίνεται να διαχωριστεί από το ιερό του συγκεκριμένο και κατ' αυτή την έννοια -αν το τελετουργικό εκλείπει- παύει να υπάρχει και ο trickster. *Κι αυτό γιατί ο θεός του δρόμου χρειάζεται τις σταθερές επικράτειες προκειμένου να έχει νόημα η περιπλάνησή του.* Ο trickster Ερμής για παράδειγμα, νοείται ως τέτοιος ακριβώς επειδή μπορεί να κλέψει τα ζώα του συνετού Απόλλωνα. Αυτή η παράμετρος μπορεί εύκολα να αποδειχθεί και να βρει τις αναλογίες της στο σήμερα. Όμως, ο συλλογισμός του L. Hyde είναι ευρύτερος απ' ότι αρχικά φαίνεται. Θεωρώντας πως ο trickster ανήκει αποκλειστικά στις πολυθεϊστικές θρησκείες, επισημαίνει πως δεν χρειάζεται απλά μια αντίθετη δύναμη για να υπάρξει -άλλωστε ο trickster βρίσκεται υπεράνω των αντιθέσεων- αλλά πως προϋπόθεση για να υπάρξει είναι η ανάπτυξη μιας σκέψης ή ενός πεδίου συσχετισμού με διαφορετικές δυνάμεις και εξουσίες, με ανθρώπους, θεσμούς και παραδόσεις, που καταφέρνουν και διαχειρίζονται μια αμφίθυμη στάση: από τη μια, να επιμένουν στη διατήρηση και το σεβασμό των ορίων τους -ηθικών, κοινωνικών και χωρικών- και απ' την άλλη, να αναγνωρίζουν ότι η μακρημέρευση και ισορροπία τους εξαρτάται από την αμφισβήτηση και την τακτική διάσπαση και αναδιαμόρφωσή τους.

Οι μη συμβατικές ενέργειες του trickster εξακολουθούν να διατηρούν τη ζωντάνια και τη συνέχεια του κόσμου. Ο L. Hyde, μέσα από την έρευνά του επιθυμεί να αναδείξει μια παραδοξότητα που υποστηρίζει ο μύθος: *ότι η προέλευση, η ζωντάνια και η διάρκεια του πολιτισμού απαιτεί την ύπαρξη ενός χώρου -περιθωρίου- για τέτοιους ήρωες, των οποίων η λειτουργία είναι να αποκαλύπτουν και να διαρρηγνύουν εκείνα τα στοιχεία στα οποία θεμελιώνεται ο πολιτισμός· τις βάσεις του.*⁶³

Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του trickster, να διαταράσσει και να αμφισβητεί εκείνες τις ανθρώπινες συμβάσεις που διαμορφώνουν ακλόνητες αλήθειες, είναι που τον καθιστά κύριο του ενδιάμεσου χώρου. Δυστυχώς το κοινωνικό περιθώριο για τέτοιου είδους τύπους χαρακτήρων στη σημερινή κοινωνία φαίνεται να παρουσιάζεται όχι ως ενός χώρου πειραματισμού και διερώτησης αλλά περισσότερο εκτοπισμού και υπονόμησης. Σε αυτό το πλαίσιο ο ρόλος του σύγχρονου trickster διαπραγματεύεται· μοιάζει να μην είναι πλέον εκείνος του τοποτηρητή της ισορροπίας του κόσμου μέσα από τη διαχείριση και την ενεργοποίηση της κινητικότητας των ορίων όπως εμφανίζεται στους μύθους, παρά αρθρώνεται ως η ενσάρκωση της διατάραξης αυτής της εύθραυστης ισορροπίας της κοινωνίας που τον αποκλείει και τον απομονώνει.

.....

Ο ενδιάμεσος χώρος είναι ένα σαγηνευτικό πεδίο, αφού μέσα στους κόλπους του κλονίζονται σχέσεις, ανατρέπονται θεμελιωμένες δομές και αντιστρέφονται δεδομένες ιεραρχίες. Όμως, η σαγήνη παρέρχεται. Η θέαση στην οποία επιδίδεται ο ερευνητής παύει να τέρπει και μεταμορφώνεται σε δέος και τρόμο, εγκαθιστώντας μια ανυπέρβλητη απόσταση.

Ο ενδιάμεσος χώρος, οι ποιότητες και οι διαδικασίες που καθιστά δυνατές, αλλά και λόγω των οποίων υπάρχει, πρέπει να πραγματοποιούν. Να μην εγκαταλειφθούν στην ασφαλή δικαιοδοσία των αντι-ηρώων των μύθων. Άλλωστε, μόνο έτσι ο μύθος θα εκπληρώσει το σκοπό του. Όταν καταφέρει να γίνει καθημερινή πρακτική, σε εκείνες τις περιπτώσεις που ο ενδιάμεσος χώρος συρρικνώνεται εκ προθέσεως.

Ο ερευνητής αγωνιά, θέλει να γίνει τελεστής, αλλά δεν ξέρει πως. Ή μήπως τελικά έμαθε τόσους τρόπους; Το μόνο που μένει είναι να έρθει η πρώτη πείνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

G. Agamben, *Βεβηλώσεις*, μτφρ. Π. Τσιαμούρας, Αθήνα: Άγρα, 2005

M. Bennett, *West African trickster tales*,
https://openlibrary.org/works/OL3031596W/West_African_trickster_tales

H. Bergson, *Creative Evolution*, μτφρ. Arthur Mitchell, Λονδίνο: MacMillan and Co, 1922

Δ. Γιαούρη, *Το κατώφλι: μια απόπειρα προσέγγισης και ορισμού του με βάση τις ανθρώπινες πρακτικές*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών: Ερευνητική εργασία

J. Derrida, *Positions*, μτφρ. Alan Bass, Λονδίνο: The Athlone Press, 1987

I.G. Edmonds, *Trickster tales*,
https://openlibrary.org/works/OL5899096W/Trickster_tales

V. Gennep, *Rites of passage*, Chicago: University of Chicago Press, 1961

A. Guzman, *Louise Dompierre and Timothy Murray, Threshold: An exhibition where physical, mental and emotional spaces intersect*, The Power plant, 1998

E. Grosz, *Architecture from the outside. Essays on virtual and real space*, Cambridge: The MIT Press, 2001

L. Hyde, *Trickster makes this world, Mischief, Myth and Art, Library of Congress cataloging- in-publication data*, Unites States: 1998
<https://archive.org/stream/trickstermakesth00hyde#page/12/mode/2up>

B. Johnson, *Critical Difference: Essays in the Contemporary Rhetoric of Reading*, Βαλτιμόρη: John Hopkins University Press, 1980

N. Κεφαλογιάννης, Χ. Παπαστεργίου, *Η έννοια του ενδιάμεσου, Η*

αρχιτεκτονική ως συνθήκη παρεμβολής στη σχέση φύσης-πολιτισμού,
<https://www.greekarchitects.gr>

Γ. Κακολύρης, *Ο Ζακ Ντεριντά και η αποδομητική ανάγνωση*, Αθήνα: Εκκρεμές, 2004

Η. Lefevre, *Δικαίωμα στην πόλη, Χώρος και πολιτική*, μτφρ. Π. Τουρνικιώτης-Κλωντ Λωράν, Αθήνα: Κουκίδα, 2006

J. Morales, M. Gausa, *The Metapolis dictionary of advanced architecture*, Barcelona: Actar, 2003

Π. Μπουρντιέ, *Η αίσθηση της πρακτικής*, μτφρ. Θ. Παραδελλής, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006

Μ. Ντε Σερτώ, *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική*, μτφρ. Κική Καψαμπέλη, Αθήνα: Σμίλη, 2010

Α. Παππα, *Ενδιάμεσος χώρος, από τη θεωρία στη σύγχρονη πρακτική*, Πάτρα: Ερευνητική Εργασία Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πανεπιστημίου Πατρών, 2015

V. Propp, *Η μορφολογία του παραμυθιού, η διαμάχη με τον Κλωντ Λεβι Στρως και άλλα κείμενα*, μτφρ. Παρίση Αριστέα, Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2009

P. Radin, *The trickster: a study in American Indian mythology*,
<https://archive.org/stream/tricksterstudyin0000radi#page/n1/mode/2up>

J. Schirra, *Connecting Visual and Verbal Space*, 1995

E.W. Soja, *Thirdspace: journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*, Cambridge: Cambridge Mass.:Blackwell, 1996

Σ. Σταυριδης, *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*, Αθήνα: Νήσος, 2018

Σ. Σταυριδης (1999), *Προς μια ανθρωπολογία του κατωφλιού, στο Ουτοπία:*

διμηνιαία έκδοση θεωρίας και πολιτισμού, Αθήνα: Στάχυ, τεύχος 33, 1999

Ο. Στεφανοπούλου-Πλατανιώτη, *Η μετάβαση από τον ιδιωτικό στο δημόσιο χώρο, ο ενδιάμεσος χώρος*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου: Διδακτορική διατριβή, 2011

Victor Turner, *Liminality and Communitas, in: The ritual Process Structure and Anti-Structure*, Aldine Publishing, Chicago, 1969

Μ. Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία, Η γέννηση τη Φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Αθήνα: ΠΛΕΘΡΟΝ, 2011

Γ. Χουϊζίνγκα, *Ο άνθρωπος και το παιχνίδι, Homo Ludens*, μτφρ. Γ. Λυκιαρδόπουλος, Σ. Ροζάνης, Αθήνα: Γνώση, 2010

https://en.wikipedia.org/wiki/Winnebago_Tribe_of_Nebraska

<http://literaturenotesdoneright.blogspot.com/2012/09/from-winnebago-trickster-cycle.html>

<http://www.winnebagotribe.com/index.php/about-us/tribal-history>

